

Pártorgánum vagy dadaista folyóirat?

Barta Sándor *Akasztott Ember* és *Ék* című folyóiratairól
(1922–1924)*

An Organ for the Communist Party or a Dadaist Magazine?

Sándor Barta's Periodicals *Akasztott Ember* [Hanged Man]
and *Ék* [Wedge], 1922–1924

SZEREDI MERSE PÁL

Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ
Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum
muzeologus, főosztályvezető
szeredi.merse.pal@pim.hu
ORCID 0009-0007-5498-4745

* A tanulmány a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – OTKA FK-139325 számú, *Kassák Lajos és Simon Jolán 1909 és 1928 közötti levelezésének digitális kritikai kiadása és a modernségkutatás új perspektívái* című kutatási projektjéhez kapcsolódóan készült. Kutatásom nagyban támaszkodik a Kassák Múzeumban 2023-ban megrendezett, Barta Sándor és Újvári Erzszi munkásságát bemutató kiállításához végzett kutatásokhoz (kurátorok: Bagdi Sára, Dobó Gábor és Szeredi Merse Pál). *Csodálatos történet? Egy avantgárd művészpár: Újvári Erzszi és Barta Sándor*, szerk. BAGDI SÁRA – DOBÓ GÁBOR – SZEREDI MERSE PÁL, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2023. <https://resolver.pim.hu/bib/PIM2578941> (Hozzáférés: 2025. január 28.). Az *Ék* folyóirat teljes sorozata 2020-ban a Kassák Múzeumba került Kiss Ferenc műgyűjtőtől.

A B S Z T R A K T

Tanulmányomban a Barta Sándor (1897–1938) által szerkesztett, és az 1920-as évek első felében Bécsben kiadott *Akasztott Ember* (1922–1923) és *Ék* (1923–1924) című proletkultos folyóiratok kontextuális elemzését végzem el. Barta folyóiratainak célja elsődlegesen a magyar nyelvű proletkultos irodalom megteremtése és disszeminációja volt, azonban a folyóiratok – különösen a kezdeti időszakban – egyértelműen a nemzetközi avantgárd folyóiratok jegyeit viselték magukon. Barta a bécsi emigráció első két évében (1920–1922) a Kassák Lajos által kiadott avantgárd folyóirat, a *Ma* helyettes szerkesztőjeként jelentős nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkezett, így a *Ma*-kör elhagyását követően is elsődlegesen ebben a közegben, kifejezetten a német dadaizmus hálózatára építve alkotta meg saját folyóiratát. Tanulmányomban bemutatom az *Akasztott Ember*/*Ék* szerkesztőségét, a lapok nemzetközi kontextusát, valamint feltárom a külföldi szerzőktől lefordított szövegek és reprodukciók forrásait. A dolgozat második felében elemzem az *Akasztott Ember* és az *Ék* által tárgyalt témákat, különös tekintettel az irodalom és képzőművészet forradalmi szerepéről alkotott elképzelésekre, valamint az ezzel kapcsolatos vitákra. A tanulmány záró fejezetében a bécsi magyar emigráció egyik elfeledett vállalkozását, a Kassák által kezdeményezett szabadegyetemi előadássorozat rekonstrukcióját végzem el, különös tekintettel Barta és az *Ék* körének részvételére.

A B S T R A C T

In this article, I analyze the Proletkult periodicals *Akasztott Ember* [Hanged Man, 1922–1923] and *Ék* [Wedge, 1923–1924], edited by Sándor Barta (1897–1938) in Vienna during the first half of the 1920s. While the primary aim of Barta's periodicals was the creation and dissemination of Proletkult literature in Hungarian, both *Akasztott Ember* and *Ék* bore the hallmarks of international avant-garde journals, especially initially. As deputy editor of the avant-garde periodical *Ma* [Today], which was published by Lajos Kassák, Barta had access to a significant international network during the first two years after he emigrated to Vienna (1920–1922). After leaving the *Ma*-circle due to political differences with Kassák, Barta created his own periodical, building primarily on his German dadaist networks. This article presents the editorial staff of *Akasztott Ember* and *Ék* and the international context of the journals, and explores the sources of texts and reproductions translated from international authors. In the second half of the article, I analyze the main topics in the periodicals, with a particular focus on the ideas and debates surrounding the revolutionary role of literature and the visual arts. In the last part of the article, I reconstruct one of the forgotten undertakings of the Hungarian emigrant community in Vienna, the series of lectures at the Free University initiated by Kassák, with special reference to the participation of Barta and the *Ék* circle.

A Tanácsköztársaság bukását követő bécsi magyar emigráció baloldali avantgárd irodalmi és művészeti csoportjának legfontosabb fórumai az általuk szerkesztett és kiadott irodalmi, művészeti és társadalmi fókuszú folyóiratok voltak. A Kassák Lajos által 1920 és 1925 között nagyjából kiszámítható rendszerességgel megjelentetett *Ma* folyóirat egyértelműen a magyar és nemzetközi avantgárd (expresszionista, dadaista, konstruktivista) irodalom és képzőművészet egyik legfontosabb – és ma is legismertebb – kiadványa volt. A Kassák által szerkesztett avantgárd folyóiratok már a budapesti időszakban (A Tett, 1915–1916; Ma, 1916–1919) is a kortárs irodalom és képzőművészet közös diszkurzív terét igyekeztek megteremteni, és ez a kettős fókusz a bécsi emigrációban is fennmaradt. 1922-ben a bécsi Ma-csoport az irodalom és képzőművészet forradalmi szerepének eltérő értelmezése miatt felbomlott. Kassák korábbi legszorosabb szövetségesei és a lap társszerkesztői elhagyták a Mát, és Kassák ellenében saját folyóiratokat alapítottak, amelyekben élesen kritizálták Kassák álláspontját, valamint megteremtették a magyar nyelvű proletkultus irodalom és képzőművészet fórumait. Uitz Béla festőművész – Komját Aladár költővel közösen – *Egység* címen indított lapot, amely kezdetben Bécsben, később Berlinben jelent meg; Barta Sándor pedig *Akasztott Ember* (1922–1923), majd *Ék* (1923–1924) címen jelentette meg Bécsben saját folyóiratát. A Kassák-körből kivált írók és képzőművészek által alapított proletkultus folyóiratok közül az *Egység* a művészettörténeti kutatásokban kapott nagyobb nyilvánosságot, elsődlegesen az Uitz Béla közvetítésével közölt orosz konstruktivista manifesztumok és műtárgyreprodukciók miatt.¹ Barta *Akasztott Ember* és *Ék* című lapjainak átfogó elemzésére a magyar irodalomtörténet-írásban korábban nem került sor, önálló tanulmányban egyedül Jaroslava Pašiaková pozsonyi irodalomtörténész foglalkozott az *Akasztott Emberrel* 1982-ben megjelent tanulmányában.² A folyóiratokat érintőlegesen tárgyalta Aczél Géza és Derék Pál, akik Barta dadaista korszakának költeményeit elemezték írásaikban.³ Botár Olivér művészettörténész Moholy-Nagy Lászlóval kapcsolatos kutatásai során ismerte fel az *Akasztott Ember* és az *Ék* jelentőségét a nemzetközi avantgárd mozgalom kontextusában, és az 1990-es évek elején írt tanulmányában az *Egységgel* közösen elemezte azt a folyamatot, amely során a lapok elfordultak az avantgárd mozgalomtól, és a nemzetközi proletkult szócsöveivé váltak.⁴ Tanulmányomban Botár megállapításaira építve

¹ Az *Egységről*, korábbi irodalommal, lásd: SZEREDI Merse Pál, Kassák Lajos, Uitz Béla és az „orosz anyag”: a konstruktivizmus recepciójának mikrotörténete a magyar avantgárd mozgalomban (1920–1922), Alba Regia Múzeumi Évkönyv 2022, 283–305.

² Jaroslava PAŠIAKOVÁ, *Az Akasztott ember* [sic!], Irodalmi Szemle 1982/5., 551–561.

³ ACZÉL Géza, Barta Sándor dadaista korszakáról, *Literatura* 1976/3–4., 65–79.; Uő., *Szocialista eszmeiség és avantgarde folytonosság*, Barta Sándor: *Idő kristálya*: Moszkva, Alföld 1977/10., 23–28.; DERÉK Pál, Barta Sándor: *Az örültek első összefüggése a szemetesládában* = *Tanulmányok Kassák Lajosról*. A Miskolci Egyetem Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke 1999. április 22–23-i konferenciájának előadásai, szerk. KABDEBŐ Lóránt et al., Anonymus, Budapest, 2000, 244–254.

⁴ Oliver BOTAR, *From Avant-Garde to 'Proletkult' in Hungarian Émigré Politico-Cultural Journals 1922–1924* = *Art and Journals on the Political Front, 1910–1940*, szerk. Virginia HAGELSTEIN MARQUARDT, University Press of Florida, Gainesville, 1997, 100–141. A tanulmány rövidebb változata megjelent: Oliver BOTAR, *From Avant-Garde to "Proletarian Art": The Emigré Hungarian Journals Egység and Akasztott Ember, 1922–23*, *Art Journal* 1993/1., 34–45.

az Akasztott Ember és az Ék folyóiratokat a nemzetközi avantgárd és a proletkult viszonyrendszerében elemzem. Céлом az, hogy világossá tegyem a Barta folyóirataiból kiolvasható diskurzusokat, valamint azt a kettős fókuszot, amely ezekben a lapokban megnyilvánult: az Akasztott Ember és az Ék egyszerre voltak jelen a nemzetközi avantgárd folyóiratok hálózatában, valamint a bécsi magyar emigráció legszorosabban vett kommunista mozgalmi közegében. Barta, noha 1917 februárjától kezdve Kassák Májának állandó szerzője és 1921 májusától egy éven át a lap helyettes szerkesztője volt, Kassáknál már az 1918–1919-es forradalmi időszakban is sokkal elkötelezettebb volt a kommunista forradalom iránt, és az orosz forradalom társadalompolitikáját is közelebbről tanulmányozta.⁵ A bécsi emigrációban Kassák programjában elfordult a forradalmi cselekvéstől, amely – főként a Lunacsarszkij által meghirdetett nemzetközi proletkult-felhívásokat követően – nem volt elfogadható Barta számára. Barta és felesége, Újvári Erzsébet 1924-ben a Nemzetközi Vörös Segély támogatásával Moszkvába költöztek, és integrálódtak a szovjetországi államban tevékenykedő magyar emigráns csoport munkájába. Ezzel szemben Kassák az Uitz- és a Barta-csoport kiválását követően a Mát sokkal inkább a nemzetközi (nyugati) avantgárd művészcsoportok felé nyitotta meg. 1926-os hazatérését követően Kassák a Dokumentum és a Munka című folyóiratok szerkesztése során is elhatárolódott a(z illegális) kommunista mozgalomtól, azonban továbbra is elkötelezett baloldali, mozgalmi meghatározottságban dolgozott.

Az Akasztott Ember/Ék szerkesztősége

Kassák aktivista művészcsoportja 1922-ben ideológiai viták miatt felbomlott. Elsőként Uitz Béla, a *Ma* társszerkesztője hagyta el a csoportot, és májusban, *Egység* címen proletkult folyóiratot alapított Komját Aladár költővel, aki korábban szintén a *Ma* köréhez tartozott, de már 1917 végén szakított Kassákkal.⁶ Az *Egység* célja a moszkvai pártdirektívák mentén alakított proletkult magyar nyelvű fórumának megteremtése volt. A lap első számaiban vitába szálltak Kassákkal, és ellenforradalmi, polgári, l'art pour l'art elhajlással vádolták meg a Mát.⁷ Az ideológiai nézetkülönbségekből fakadó vita abból a dilemmából indult ki, amely már a Tanácsköztársaság alatt megfogalmazódott: alkalmas-e az avantgárd művészet arra, hogy a tömegekhez szóljon, és segítse a kommunista forradalom politikai és kulturális céljait. Uitzék

⁵ Erről a kérdésről bővebben lásd: BAGDI Sára, „A mi lábunknak nincs pihenése...” A társadalmi reprodukcióról a forradalmi utópiák és propagandariportok diszkurzív terében = Csodálatos történet? Egy avantgárd művészpár: Újvári Erzsébet és Barta Sándor, szerk. BAGDI Sára – DOBÓ GÁBOR – SZEREDI Merse Pál, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2023, 52–64.

⁶ Eszter BALÁZS, *Ma and the Rupture of the Avant-garde 1917–18. Reconstructing Aesthetic and Political Conflict in Hungary and the Role of Periodical Culture*, Journal of European Periodical Studies 2018/1., 49–66. DOI: 10.21825/jeps.v3i1.8327

⁷ SZEREDI, Kassák Lajos, Uitz Béla és az „orosz anyag”..., 292–297. A kérdésről tágabb kontextusban lásd: DOBÓ GÁBOR, Számok. A nyugati emigrációból Magyarországra visszatérő avantgárd lapszerkesztők adaptációs modelljei a 365-től a 100%-ig, It 2023/2., 168–196.

AKASZTOTT EMBER

Az egyetemes szocialista kultúra orgánuma

Manifesztumnak

Minden változik — de a lényeg változatlan. Az irány: föl s az út csak vízszintesen ül föl önmagába. Talán tíz, talán 30-10.000 éve már, hogy a dögöl egyetemes neme ott kigyózik a mindenkori horizonton. Krisztusnak 400.000.000 fia volt s 5000 profétia, de a föld árborán csak véres arccal fityeg az ember. Erteinek nemete, kiapadhatatlan folyamként hömpölygött fel a magyákra, de a templomok aranyveretű hályg felszívta az ivótlók zoltárait és megfűszerezte velük sápadt miszticizmusukat.

A nitroglycerin és a bankamallás hírlaporszerzésreivel felvezényelte a világot az ornokra és mi vérsen, összetiporva és legázolva elapasztottuk egymást a legnyomorultabb testvérelenségben.

Is hiába, hogy vak fájalmunkban belennemkültünk a lizadásba. Mert a hit, a tisztaság és a forradalmi aszkézis virága lehervadt Európá testéről, s csak fűt, a vért, velvet és hitet telehordott őrsegek: az orosz szegények földjén lámpásoknak még a „gyözelmes” forradalmak vetései.

De itt, végtelen menetek ácsorognak a tébolydák, kórházak és hullahamvasztók előtt — ó szent képtől a jobbra kíváncsók — végtelen sóját menetek, a reménytelenség gyötlőitűjét röhögi fölülük a nap reflektóra. S fölöttük feketén csurognak a TOBBTERMELES és a POLGÁRIKÖTELESÉG jelszavai.

A kórházak megtekint a legnyomorultabbak halmaival és sütyődőn roskadoznak.

a tébolydák — ó intellektuális korunk zászói — a harmóniáját kereső ember énekétől zavartakak a házak ketteiben vonaglik a brutális, öncsonkítás, az asszony kettős rabszolgá sorsa és lefnyadott az ember tiszta virága: a gyermek csak a tengerek szegélyén és a jó fás és napos begyödalokon, ahol talán a tudóveszerek nyárait kellene elszórni — virulnak és lombosodnak karcsun a villák obeliszkjei.

A körütek hírlapallatái immár ujult erővel kifeszítették vitorláikat a kenyértelnek bárgyú moráljára és len, nemzetközi kiadók vállalatát hálózák be a szentimentalizmus és bestialisz ponyvatartatál a mi-már föleszmő embert.

A muzik, kapitalista életkonstrukció lasszói már újra teljes üzemmel tenyerükre veték a napi igától elfáult szegények lélekamrait és ostoba álomdekorációkkal elrendezik ott örök egyensúlyát a nyomornak és vakságnak.

Jóslók szöszkéim sakálódik a verszompas nemzeti örjónés a klerikális és tókés jesusitizmus élet és történelmehamisítása.

Gyerkeők papírszékkel és cinoberről bevészert kardokkal menetelnek fel az aranymeg dombokra és bizony már megint csak egy hájjal választja el őket a buldogfejű generációktól és köcsövi csapattektől.

Jaj a vonatok bolondur-örpökődnek szét és át a Globuszon, s vajjon mit rejtelegnek? A gyorsaság megokozozza önmagát, s vajjon az életünk megváltozást vagy csak életünk napját rövidíti meg?

E vad téboly centrumban e szemfényvesztő és gyökereig elaljasodott és elbultolt korban, a civilizáció hazug technikái „csodái” közt, hol vannak, akik ez ostoba és gyilkos kirkusz kapitalizmus föl folmutatnak az embert, a maga olcsó kis életével, üres fárasztott észével, lélekkel leöntött testével és gennyes tudózsakóival, ami mögött már csak a mindennapi kenyér és a legdurvább markottikumok bálványait talál megörizni?

Mert nem, nem csak kenyér kell a mi kenyértelenségünkre, ivótló sakálók az iskolák, az írók teletöltötték a szürke és büdös kanális városok mögé állami finanszírozott boldogság regényeket, a morál, az esztétika, a nemiség, a család, a tanítás, a tudás, összes értékeink tisztasága és biztonsága gyalázatosan megfertőződött és bemocskolódott a gazdasági és kulturális kizsákmányolók uralmának a biztosítékává.

Als Manifest

Alles verändert sich, nur das Wesentliche bleibt unverändert. Die Richtung: hinauf, und der Weg führt immer wieder in sich zurück. Vielleicht sind es 10, vielleicht 30 × 10.000 Jahre her, daß der universale Auszug dort hinschlingelt am ewigen Horizont. Christus hatte 400.000.000 Söhne und 5000 Propheten, doch am Maste der Erde schlotterte mit blutigem Gesicht der Mensch. Der Zug der Ketzer zog unvergänglich auf den Höhen der Scheiterhaufen hin, doch die goldbeschlagenen Schiffe der Kirchen saugten die Psalmen der Heulenden auf und wüsten damit ihren bleichen Mystizismus.

Nitroglycerin und Bankzinsfuß kommandierten die Welt auf die Gipfel, mit ihren Zeitungsracheiten, und blutig, zersampt und niedergezeiten verminderten wir einander in der eidelichten Bräutereilosigkeit.

Und umsonst, daß wir in blinden Schmerz uns in den Aufbruch gerettet haben. Weil der Glaube, die Reinheit und die revolutionäre Aske von Europas Körper abgetallen ist und nur oben auf den mit Blut, Mark und Glaube vollgesaugten Ebenen: auf der Erde der russischen Armen leuchten verschleiert auf die Saaten der „siegreichen” Revolution.

Aber hier: endlose Prozessionen hängen vor den Irrenhäusern, Spittlern und Krematorien — o heilige Flotten für die Bahnhäuser — endlose, dunkle Prozessionen, und der Sonnenreflektor gröhlt die Guillotine der Hoffungslosigkeit über sie. Und über ihnen rieseln schwarz die Schlagworte von „MEHRPRODUKTION” und „BÜRGERPFLICHTEN”.

Die Spitaler füllen sich mit den Massen der am meisten Verkommenen und brechen langsam versinkend zusammen.

Die Irrenhäuser — o Fahnen unseres intellektuellen Zeitalters — sind stürmerfüllt von dem Gesang des Harmonie suchenden Menschen.

In den Käfigen der Häuser zucken Brutalität, Selbstverstümmelung, doppeltes Sklaventum der Frau, und es verdorrt dort die reine Blume des Menschen, das Kind.

Nur am Meeressüß und auf den grünen, sonnigen Bergrücken, wo man die Herden der Tuberkulotiker verteilen mußte, blühen und gedeihen schlank die Obelisken der Villen.

Nun spannen wieder mit erneuten Kräften die Ringzeitungspaläste ihre Segel gegen das führerlose Gemurre der Brotsorgen an, und es spinnen die Unternehmungen internationaler Verleger mit sentimentalen und bestialen Schundschriften den last erwarteten Menschen ein.

Die Kinos, die Lasset der kapitalistischen Lebenskonstruktionen, nahmen wieder mit vollen Betrieb in die Hand die Seelenkammer der von den täglichen Joch abgestumpften Armen und ordnen dort mit blöden Traumdekorationen des Elendes und Blindheit ewiges Gleichgewicht.

Auf den Kanzeln der Schulen kelt die blutdürstige Nationalraserei, die Geschichte und Lebensfälschung des klerikalen und kapitalistischen Jenseitismus.

Kinder marschieren mit Papirtschakos und mit Zinnor geröteten Degen hinauf zu den goldwarmen Hügeln, und es unterscheidet sie wahrlich nur ein Haar von den bulldoggköpfigen Generälen und vom wergerzigen Armeekorps.

Weh, die Züge fliegen verrückt weg und durch den Globus, und wer weiß, was sie in sich verbergen? Die Schnelligkeit vervielfacht sich selbst, und wer weiß, ob sie die Erlösung unseres Lebens bringen oder nur die Tage unseres Lebens verkürzen?

Und im Zentrum dieses wilden Deliriums, in diesem gaulkerischen, bis in die Wurzeln gemeinen und stumpfsinnigen Zeitalter, zwischen den verlogenen technischen „Wundern” der Zivilisation: wo sind die, die über den blöden, mörderischen Kapitalzirkus aufweisen mögen den Menschen, mit seinem kleinen, billigen Leben, mit seinem leer ausgetrockneten Geiste, mit seinem von Geschwüren überflossenen Körper und eitrigen Lungenschäcken, hinter welchen er nur die Götzen des täglichen Brotes und der gröbsten Narkosen zu bewahren vermochte.

O nein, wir brauchen nicht nur Brot für unsere Brotlosigkeit — heulende Schakalen sind die Schulen, die Schriftsteller entwarfen ihre vom Staat

Kettős szám ára: 4500 osztr. korona, 5 c. korona, 8 dinár, 12 lei, 120 márka.

BARTA Sándor, *Manifesztumnak / Als Manifest*,
Akasztott Ember 1922/1-2. (november 1.), 1. Kassák Múzeum.

véleménye szerint az avantgárd újabb (nyugati) tendenciái öncélú formalizmushoz vezettek, és ezeket követve Kassák és társai is szem elől tévesztették a mozgalom eredeti céljait. Az Egységnek 1922 tavaszán–nyarán három száma jelent meg Bécsben, ezt követően a szerkesztőség Berlinbe költözött.

Barta Sándor és Újvári Erzsike kezdetben Kassák mellett álltak: Barta a vitában a Ma álláspontját osztotta, amely szerint a bukott politikai forradalom után az új művészet célja sokkal inkább a munkásosztály kulturális forradalmának elősegítése kell, hogy legyen, amely így organikus társadalmi átalakuláshoz vezet majd.⁸ 1922. nyár végén azonban Barta és Újvári is szakítottak Kassákkal. A helyzetet Bernáth Aurél érzékletesen ragadta meg Déry Tibornak írt levelében, szeptember közepén: „a MA berkeiben egyébként nagy újságok vannak – nem tudom, hallották-e? Ti. a MA: a »mi« – Kassákra apadt le. Mindenki kilépett. Barta egy új lapot csinál, az Akasztott Embert, aki »az idő árbócán vérzőn fityeg,« egyéb közeli világmegváltás nem várható. Kassák nagyon le van törve, bánatát a képzőművészetébe öli, de nagyon sajnálom őt, mert mire egészen szépeket fog csinálni, a képzőművészet ki fog csendesesen múlni. Múltkor nagy gondolatdisznó volt vele, ahol is ezt csendesesen közöltem. Különben a kollektív művészek körül is nagy bajok vannak, hol van már a tavalyi hó – mondta Kassák”.⁹ Barta szeptemberben Akasztott Ember címen új folyóiratot alapított, amelyet az „egyetemes szocialista kultúra” orgánumának szánt.¹⁰ Az első, novemberben kiadott duplaszámban magyar és német nyelven közölt kiáltványában a proletkult céljaival azonos „Nemzetközi Kultúrforradalmi Internacionálé” munkatervét vázolta fel.¹¹

A kiáltványt részletesebben magyarázó, annak programját az emberi élet minden területén vizsgáló szövegében Barta a korábban már a Tanácsköztársaság alatt írt kiáltványában is megfogalmazott kommunista társadalmi átalakulást ismételte meg (amelyben többek között a nukleáris családmódellet eltörlését, az iskolák szerepének radikális átformálását, a háztartási munka felszámolását stb. tűzte ki célul).¹²

Az Akasztott Ember három száma 1922. november 1-jén (1–2. szám), december 20-án (3–4. szám) és 1923. február 15-én jelent meg (5. szám). 1923 márciusától a folyóirat Ékre változtatta a címét, és Barta Sándor egyéni folyóirata helyett

⁸ BARTA Sándor, *Merre, Ma* 1922/7. (július 1.), 47. Kassák politikai eszmerendszerének elemzéséhez lásd: DOBÓ Gábor, *Álláspont. Kassák vitái az osztálytudatról a mozgalomban és a bíróságon*, It 2024/4., 493–513. DOI: 10.62615/It.2024.04

⁹ Bernáth Aurél – Déry Tibornak, Bécs, 1922. szeptember 16. = Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár (a továbbiakban: PIMK), ltsz. n. Közli: *Déry Tibor levelezése 1909–1926. I/A*, s. a. r. БОТКА Ferenc, Balassi – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2006, 202–204.

¹⁰ BARTA Sándor, *Az Akasztott Ember előfizetési felhívása és programterve*, gépirat, Bécs, 1922. [szeptember] = PIMK, V. 3525/12. Sajtóvisszhang: M. [MÁCZA János], *Akasztott Ember*, Kassai Munkás 1922. szeptember 20., 4.; G. G., *Akasztott ember*, Jövő 1922. október 17., 6. Bővebben lásd: PAŠIAKOVÁ, I. m.

¹¹ BARTA Sándor, *Manifestumnak / Als Manifest*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 1–2.

¹² BARTA Sándor, *Magasabbrendű koncentrációk felé*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 3–4. Bővebben lásd: BAGDI, I. m.

az „Ék munkaközösségének” szerkesztésében jelent meg további egy éven keresztül – 1923. március 20. és 1924. április 20. között összesen hat szám. Az Ék szerkesztőségéhez csatlakozott Uitz Béla és Mácza János is: Uitz a kortárs művészet, Mácza pedig a kortárs orosz irodalom közvetítésével vette ki a részét a proletkultos vonal érvényre juttatásában.¹³ Mácza János korábban Bortnyik Sándorral közösen tervezett Kritika címen proletkultos lapot indítani, amelynek programtervében úgy fogalmaztak, hogy lapjuk „a proletár tömegek, illetve a proletár tömegek kultúr-munkáját végző csoportok lapja akar lenni” – ugyanakkor az Akasztott Ember és Barta sikeres fellépése inkább a csatlakozásra sarkallta őt.¹⁴ A folyóirat utolsó száma Egység címen jelent meg dátum nélkül (feltehetően 1924 szeptemberében jött ki). A lapszámot az Egység és az Ék szerkesztőbizottsága közösen állította össze, a nyomtatást Barta szervezte meg Bécsben.¹⁵

Barta Sándor, Újvári Erzszi, majd később Mácza és Uitz mellett az Akasztott Ember/Ék állandó munkatársaiként azonosíthatók Gibárti László, Forbáth Imre és Illyés Gyula. A Gibárti írói álnevet használó Dobos László újságíró a Tanácsköztársaság után emigrált Bécsbe. 1919 decemberétől a Komintern által támogatott Neue Europa Press Bureau hírügynökség vezetője és a bécsi Die Rote Fahne újságírója volt, 1922-től a berlini Nemzetközi Munkássegély (Internationale Arbeiter-Hilfe) munkatársa. Gibárti elsődlegesen fordítóként, valamint nemzetközi szemlék írójaként jelentkezett Barta folyóiratában. „1918-ban [...] nyelvtudását kamatoztatva a Külügyminisztériumban összekötő a szövetségek (antant) katonai misszióval a Károlyi-kormány idején. Annyit tudunk róla, hogy a német mellett már megtanult olaszul, s nem esett nehezére a kommunikáció a francia környezetben sem” – olvashatjuk róla Székely Gábor életrajzi esszéjében.¹⁶ Forbáth Imre az első világháború idején Budapesten a Galilei-kör tagja volt, a Tanácsköztársaság bukása után Nyitván, majd Prágában tanult orvosnak, itt kapcsolatba került a baloldali avantgárd Devětsil-mozgalommal. Kassák 1922-ben több versét közölte a Mában, valamint kiadta önálló verseskötetét is.¹⁷ Forbáth Bartát követve távozott a Ma-körből, és

¹³ Csatlakozásukat az Akasztott Ember ötödik számában közölt nyilatkozatban hirdették ki: BARTA Sándor, MÁCZA János és UITZ Béla (a Wienben élő kommunista újságírók és újművészek nevében), *Az összes homogén erők koncentrációjáért!*, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 8.

¹⁴ MÁCZA János – BORTNYIK Sándor, *A Kritika folyóirat programterve*, gépirat, Bécs, 1922 = PIMK, V. 3525/13/1–2. Lásd továbbá: „Hogy a tervem a »KRITIKA«-val nem sikerült – az ÉK az egyetlen megoldás. Meg kell csinálni, mert lapra szükség van; szüksége van a proletariátus kultúrákérésének. Talán jobb is, hogy a KRITIKA nem sikerült. Még jobban elaprózódtak volna a dolgok.” MÁCZA János, „Ék” (1923. I.), *Munkaprogramm és jegyzetek* (Wien, 1922, 1923 – Moszkva, 1923, 1924), f. 6. = PIMK, V. 3525/18/1–2.

¹⁵ A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG, *Eltársainkhoz!*, Egység 1924/1. (szeptember), 2. Lásd még: KOMJÁT Irén, *Egy költői életmű gyökerei*, utószó SÓTÉR István, Szépirodalmi, Budapest, 1981. 1924. március 10-i dátummal, Berlinben még megjelent az Egység egy száma, Lenin halálának emlékére. Uo., 80–83. A lapszám borítójának reprodukciója: Uo., 81. Egy példánya ismert Komját Aladár hagyatékában: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézírtattár (a továbbiakban MTAK), Ms. 5058/132.

¹⁶ SZÉKELY Gábor, *Louis Gibarti, alias Dobos László (1895–1967)*, A nemzetközi munkásmozgalom történetéből: Évkönyv 2019, 220.

¹⁷ FORBÁTH Imre, *Versék*, Ma, Wien, 1922.

1922–1924 között rendszeresen írt az Akasztott Ember/Ék számára.¹⁸ 1923-tól az Ék párizsi munkatársa volt a fiatal Illyés Gyula, aki többször is küldött Bartának fordításokat és szemléket a kortárs baloldali francia irodalomból. Az Ék 1923. januári számában egy francia nyelvű felhívásban Illyés címét adták meg a francia szövegek és klisék beküldésének gyűjtőhelyeként,¹⁹ 1923. novemberi levelében pedig Barta Illyést mint az Ék francia képviselőjét nevezte meg Tihanyi Lajosnak.²⁰

Az Akasztott Ember/Ék nemzetközi horizontja

Az Akasztott Ember/Ék szerkesztéspolitikájában kettősség figyelhető meg. Egyrészt Barta erőteljesen hangsúlyozta a polgári kultúrától való elfordulását, és ebből az elkötelezett baloldali (kommunista) pozícióból kritizálta Kassákot. Déry Tibornak írt levelében például elítélte Kassákot a „kollaboráns” viselkedése miatt, és ugyan ezen okból Déry szövegeinek közlésétől is elzárkózott: „Nekem [...] nem kell autoritásnak polgári radikalizmus és lavírozó emberek egyáltalában nem kellenek. Ezen én már alaposan túl vagyok, én mind a két lábammal kiléptem balra, de Kassák egyik lábát, úgy látszik, bent felejtette a polgári fészkekben. Innen az ő nagy szóbozsága, amikor arról van szó, hogy mit is keres ő ottan. Én tudom, hogy nem szabadna ott mit keresnie, de ő megmagyarázza, hogy előkészíti ott a világforradalmat, a tömegek nevelését és az új Európát. Akik szintén ludasak az ilyesmiben, természetesen igazat adnak neki, de ugye az én számomra csak azok jöhetnek számba, akik nem ludasak”.²¹ Barta a magyar szerzők esetében tehát számon kérte a kommunista elkötelezettséget, és noha ő maga csak 1924-ben csatlakozott a Kommunisták Magyarországi Pártjához, és így lapja is sokkal függetlenebb és szabadabb szerkesztői elveket alkalmazhatott, mint az 1923 februárjában Berlinben újraindított Egység, mégis elsődlegesen a kommunista mozgalmi szempontrendszer érvényesült az Akasztott Ember/Ék lapszámaiban. Mivel Barta folyóiratának valamennyi számában olvashatók voltak felhívások az olvasók, előfizetők és terjesztők felé a lap fenntartásának költségeivel kapcsolatban, feltételezhető, hogy az Akasztott Ember/Ék Kassák lapjához hasonlóan – legalábbis kezdetben – kommunista pártfinanszírozás nélkül készült.

Másrészt viszont Barta a Ma korábbi helyettes szerkesztőjeként egy olyan nemzetközi avantgárd kapcsolatrendszerre tett szert 1920 és 1922 között, amelynek köszönhetően az Akasztott Embert és az Éket is jól tudta pozicionálni a nemzetközi művészeti-irodalmi térben. Nemcsak Barta neve csenghetett ismerősen a nyugat-európai szerkesztőknek, hanem az Akasztott Ember első számainak vizualitása,

¹⁸ E. FEHÉR Pál, *Forbáth Imre tragédiája*, Új Írás 1970/11., 99–106.; CSANDA Sándor, *Avantgardizmus és szocializmus Forbáth Imre költészetében = Hagomány és megújulás. Csehszlovákiai magyar esszéírók, 1948–1988*, szerk. SZEKERÉNYI Zoltán, Madách–Szépirodalmi, Pozsony–Budapest, 1988, 264–280.

¹⁹ Ék 1923/1–2. (január 15.), 12.

²⁰ Barta Sándor – Tihanyi Lajosnak, Bécs, 1923. november 12. = Szépművészeti Múzeum, Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet, Adattár, MNB.ADT.2017.10.36.1.

²¹ Barta Sándor – Déry Tibornak, Bécs, 1922. november 8. = PIMK, ltsz. n. Közli: Déry Tibor levelezése..., 223–224.

tipográfiája, valamint – többek között – George Grosz dadaista-társadalomkritikus karikatúráinak montázsszerű újrafelhasználása is elsődlegesen a nemzetközi dadaista-konstruktivista hálózathoz kötötte Barta folyóiratát. Az Akasztott Ember nem, azonban az Ék több nemzetközi avantgárd folyóirat társlapokat felsoroló listáján is feltűnik. Az Ékben pedig Barta sorolt fel több avantgárd lapot is a szerkesztőséghez beérkezett folyóiratok között 1923 szeptemberében – többek között az Utat, a Die Aktiont, a La vie des lettres et des arts-t, a Zenitet, a Mécánót, a De Stijlt, a G – Material zur elementaren Gestaltungot, a Le Futurisme-ot, valamint a Der Sturmot.²² Gibárti László az Akasztott Ember második, 1922. decemberi számában közölt nagyszabású figyelőjében kifejezetten az európai avantgárd lapokkal foglalkozott – többek között a Zenit, a Die Aktion, a De Stijl, a Mécano, a La vie des lettres et des arts, a The Dial, a Literarisches Echo, a Die Fackel, a mantovai dadaista Bleu, valamint a pozsonyi Tűz legfrissebb számairól írt kritikát. A Tűz európai kultúránkétjával kapcsolatban kiemelten Ivan Goll válaszával foglalkozott.²³

A nyugat-európai avantgárd irodalom és művészet balszárnyához kapcsolódó művészek bemutatása és szövegeik, képeik közvetítése Barta számára – Kassákhhoz hasonlóan – végig hangsúlyos maradt. Barta egyik fontos viszonyítási pontja volt Ivan Goll, aki elkötelezett baloldali íróként és a jugoszláviai avantgárd Zenit folyóirat társszerkesztőjeként korábban – és Barta kiválását követően is – rendszeresen megjelent a Mában. Barta minden bizonnyal a Kassákkal való szakítást követően kereste meg Gollt külön levélben, és saját, valamint Újvári Erzsí verseinek német fordítását ajánlotta a német-francia szerző által összeállított *Les cinq continents* (Az öt kontinens) című kortárs költészeti világotológia számára. Goll válaszevele fennmaradt Barta hagyatékában, ebben Goll sajnálattal értesítette Bartát, hogy a kötet már megjelent, így „kifejezetten erős” verseit nem tudta közölni.²⁴ Goll megígérte Bartának, hogy verseiket később megjelenteti, valamint, hogy Barta *Jaj* című, az orosz

²² Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 8. „Út, Egység, Testvériség, Társadalmi kérdések, Die Aktion, La vie des lettres et des arts, Tentatives, Zenit, Mécano, De Stijl, G: Material zur elementaren Gestaltung, Le Futurisme, Revolution, Der Sturm, Soviet Russia, Clarté.”

²³ GIBÁRTI László, „Zenit” német különszáma Zagreb, 1922 november, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 14.; GIBÁRTI László, Figyelő, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 15–16.

²⁴ „Herrlich herrlich die Gedichte, die Sie mir gesandt haben. Aber wie schade: zu spät! Ich verfluche den Kalmer, der mir solche starke Sachen, wie ich Sie in ganz Europa nicht kenne, vorenthalten hat. Wie gern hätte ich z. B. den »Gehenkten« genommen! [...] Auch die Gedichte der mir bisher ganz unbekannten Elisabeth Újvári sind gross gesch[...].t. Ich werde aber vielleicht versuchen, einige von Ihren Manuskripten in Zeitschriften hier bakannt zu geben. »Weh« will ich für »Clarté« übergeben, die eine grosse Aktion für Russland unternimmt. Sie Ungaren alle sind so stark: Barta, Kassák, Újvári: viel stärker als alle Franzosen hier! Ihr kánnat den Parisern hier Lektionen von lep[...]er Überweitung geben! Hier gibt es nur einen: Cendrars. Aber lasst euch doch nicht von den Dadas bluffen! Die sind Snobs, mit Monokeln und rosa krawatten, die noch für ihren eigenen kleineren Ruhen sorgen: über Russland z. B. scheren sie sich einen Dreck! Ihre kunst ist kein Katarakt wie die eure! Bleibt stark, und haltet euch gesund frei vom Gift des Oscar Wilde – und Marinetti – Imitators Tzara (nur mit anderen Mitteln). Bleibt Balkankerle!” Ivan Goll – Barta Sándornak, Párizs, [1922. október] = Moszkva, Gorkij Világirodalmi Intézet, Fond 83., no. 61. Közlő: JÓZSEF Farkas, *Iwan Goll és Gábor Andor levele Barta Sándorhoz*, ItK 1967/3., 332.

éhínséget színre vivő szabadversét továbbadja közlésre a párizsi Clarté folyóiratnak – tudtommal ezek a közlések nem valósultak meg. Ezen felül Goll megküldte Bartának *Paris brennt* (Párizs ég) címmel a Zenit kiadásában megjelent füzetét, és a *Die Chaplinade* (A Chapliniáda) német és – feltehetően kéziratos – francia változatát közlésre. A levélben Goll hosszabban írt a francia dadaisták polgári elhajlásáról, amelyet Barta röviden kivonatolt is az Akasztott Ember első számában: „Iwan Goll írja egyik levelében a párisi (polgári) dadaistákról, hogy mily siralmas bohócai csak a polgári társadalomnak [...]. Goll néhány szóban így ír Isten és a polgárság bohócairól: »Ne hagyjátok elvakíttatni magatokat ezektől a dadáktól! Ezek monoklis, rózsanyakcsokros smokkok [sznobok], akik csak a maguk kis utait futkossák. Oroszországról például a lehető legocsmányabban gondolkoznak. Az imitátor Tzara semmiben nem különbözik Wildetől vagy Marinettitől.« Nos, mi nem is hagyjuk elvakíttatni magunkat tőlük, tisztában vagyunk azzal, hogy a l'art pour l'art arkangyalai ugyanúgy mint bohócai csak a jó polgárok könnyzacskóit vagy hasizmait akarják megzörgetni”.²⁵ Barta az első számban saját fordításában közölte a *Párizs ég* egy részletét is, amely az orosz forradalommal kapcsolatos utalásokat is tartalmaz.²⁶ Goll versei az Ék első és második számában Illyés Gyula Párizsból küldött fordításában jelentek meg, az „új francia antológia” keretében.²⁷ Illyés recenziót is írt Goll világantológiájáról, amelyben elsősorban az előszóban megfogalmazott forradalmi programot elemezte, kiemelve, hogy a magyar írókat – Ady és Kassák mellett – csak Barta képviselte.²⁸

Goll mellett Barta számára a párizsi *La vie des lettres et des arts* szerkesztője, Nicolas Beauduin költészete volt irányadó a kortárs francia közegből. Az Akasztott Ember második számában Gibárti László fordította le Beauduin 1921-ben megjelent *L'homme cosmogonique* (A kozmoszember) című dadaista hosszúversének egy részletét, amely a világforradalomra történő felhívást tartalmaz. A *L'homme cosmogonique* első részlete korábban olvasható volt a Mában, Medgyes László magyar fordításában, ez a részlet azonban Kassák lapjában csak később jelent meg – 1922 decemberében, tehát ugyanakkor, amikor Barta is közölte azt az Akasztott Emberben.²⁹

A kortárs francia irodalomhoz 1923 tavaszától a Párizsban élő fiatal Illyés Gyula biztosított egy újabb kapcsolatot Barta számára. Illyés visszaemlékezése alapján személyesen nem találkozott Bartával, kapcsolatukat levelezés útján tartották.³⁰ Az Ék

²⁵ Iwan Goll a polgári dadaistákról, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 10.

²⁶ *Párizs ég. Részlet Iwan Goll époszából*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 5.

²⁷ Lásd a 34. jegyzetet.

²⁸ ILL[Ý]ÉS Gyula, *Les cinq continents*, Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 8.

²⁹ Nicolas BEAUDUIN, *Máglyázó városok*, ford. GIBÁRTI László, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 4. Forrása: Nicolas BEAUDUIN, *L'homme cosmogonique* (I.), *La vie des lettres et des arts* 1921/6. (október), 645–646. Nicolas BEAUDUIN, *A kozmoszember II.*, ford. MEDGYES László, Ma 1922/2–3. (december 15.), 6.

³⁰ ILLÝÉS Gyula, *Bartáról szólva* = BARTA Sándor, *Ki vagy?*, Szépirodalmi, Budapest, 1962, 5–38. Illyés 1921-ben személyesen találkozott Kassákkal Bécsben, a párizsi emigrációja idején pedig rendszeresen küldött fordításokat a Ma részére is. Illyés hagyatékában megtalálható Barta *Tisztelt hullaház* című 1922-es kötete, Illyésnek dedikálva. Lásd: Illyés Gyula *Archívum és Műhely: Könyvjegyzék az Archívumban*

első számában Illyés nagyszabású tanulmányában Guillaume Apollinaire színrelépésétől kezdve vette végig a francia irodalom fejlődését, saját fordítású versidézetekkel Apollinaire, Blaise Cendrars, Paul Éluard és Marcel Sauvage verseiből.³¹ A második szám címodalán jelent meg Henri Guilbeaux *Kraskreml* (Kraszkreml) című, Leninről szóló versének egy részlete Illyés fordításában, Albert Daenens egyik metszetével, amelyet az 1922-es párizsi kiadáshoz készített.³² Guilbeaux pacifista-anarchista nézeteket valló francia-német író volt, aki az első világháború alatt Svájcban csatlakozott Leninhez és mozgalmához. 1919-ben, a berlini Spartakus-felkelés leverését követően emigrált három évre Moszkvába, innen küldte verseit és tudósításait francia és német lapoknak. 1923-ban, még Lenin halála előtt jelent meg franciául és németül az orosz forradalmárról írt biográfiája, amelynek egy hosszabb részletét az Ék is közölte az 1924. februári Lenin-emlékszámban.³³ Mivel a fordító neve nincs feltüntetve, nem tudjuk, hogy esetlegesen Illyés (francia nyelvből), vagy Barta/Gibárti (német nyelvből) készítette-e a fordítást. Illyés – ahogyan egy évvel később a Ma számára – Bartának összeállított egy kortárs francia antológiát, Pierre Jean Jouve, Ivan Goll, Marcel Sauvage és Blaise Cendrars verseiből.³⁴ Önálló munkája mindössze az utolsó két Ék-számban jelent meg: a *Világosság*, valamint az *Éjjelben győzni* című versek, utóbbi Lenin emlékére.³⁵

Miután csatlakozott Barta lapjához, Mácza János nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az Akasztott Ember/Ék a kurrens szovjetorosz irodalmat is közölni tudja. A magyar avantgárd csoportból ekkor egyedül Mácza tudott oroszból fordítani, és a kassai proletkult-csoporton keresztül hozzáfért friss orosz kiadványokhoz is.³⁶ Mácza több verset is lefordított Vlagyimir Majakovszkij 1920-ban kiadott gyűjteményes verseskötetéből. Az első vers még a Mában jelent meg, a következő két

került könyvvállományról, szerk. STAUDER Mária, <http://www.iti.mta.hu/illyes-konyvj-agy.html> (IGYGY 194 – Mf.II. – Sz4) (Hozzáférés: 2025. január 28.)

³¹ ILL[Y]ÉS Gyula, *Az új nemzetközi irodalom ismertetése és kritikája. 1. Az új Franciák*, Ék 1923/1(6). (március 20.), 5–6.

³² HENRI GUILBEAUX, *Kraskreml*, ford. ILL[Y]ÉS Gyula, Ék 1923/2(7). (május 15.), 1. Forrása: HENRI GUILBEAUX, *Kraskreml et autres poèmes*, illusztrálta ALBERT DAENENS, Humblés, Paris, 1922.

³³ H. GUILBEAUX, *Lenin (1870–1924)*, Ék Leninszám (1924. február 25.), 2–6. Lehetséges forrása: HENRI GUILBEAUX, *Le Portrait authentique de Vladimir Ilitch Lénine*, Humanité, Paris, 1924., vagy HENRI GUILBEAUX, *Vladimir Iljitsch Lenin. Ein treues Bild seines Wesens*, ford. HENRI GUILBEAUX – RUDOLF LEONHARD, Die Schmiede, Berlin, 1923.

³⁴ *Új francia antológia*, ford. ILL[Y]ÉS Gyula – BARTA Sándor, Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 2–4. (P. J. YOUNG, *Hangyaboly*, IVAN GOLL, *Úrnappa*, MARCEL SAUVAGE, *Hasztalan indulás*, BLAISE CENDRARS, *Az anyám basa*, ford. ILLYÉS Gyula; HENRI GUILBEAUX, *Liebknecht Károly*, ford. BARTA Sándor). Sauvage versének forrása: MARCEL SAUVAGE, *Départ inutiles = Uő., Le Chirurgien des Roses ou Roses des Iles et du Soir: Poèmes en prose*, illusztrálta PIERRE CREIXAMS, Ça Ira, Anvers, 1922, 11. Cendrars verse megjelent: BLAISE CENDRARS, *Le ventre de ma mère*, Ça Ira 1922/18. (május), 143., valamint Montparnasse 1922 május 1., 2. Guilbeaux versének forrása: HENRI GUILBEAUX, *Karl Liebknecht = Uő., Du champ des horreurs*, Demain, Genève, 1917, 65–68. Az ezt megelőző Ék-számban Illyés egy – eddig azonosítatlan – IVAN GOLL-verset közölt: IVAN GOLL, *Európa kurva*, ford. ILL[Y]ÉS Gyula, Ék 1923/2(7). (május 15.), 7.

³⁵ ILL[Y]ÉS Gyula, *Világosság*, Ék 1924/1–2. (január 15.), 8.

³⁶ SZEREDI, *Kassák Lajos, Úitz Béla és az „orosz anyag”...*, 291–292.

költeményt pedig már az Akasztott Ember közölte.³⁷ Mácza feltehetően az Alekszandr Voroszkij által szerkesztett szovjetorosz irodalmi folyóirat, a Красная новь (Új vörös föld) 1922. évi harmadik számában megjelent közlés alapján fordította le Barta számára a modernista költő, Konstantin Volosin *Путями Каина* (Káin útjai) című versciklusának Gőz című darabját.³⁸ Volosin az első világháború alatt kezdte el a világmagyarázó, és elsősorban az emberiség kegyetlenségeiről szóló ciklusát, amelynek újabb darabjai az 1920-as évek elején – Lunacsarszkij támogatása mellett – még megjelenhettek, azonban Sztálin hatalomra kerülését követően Volosin támogatása megszűnt.³⁹ A fordítások mellett Mácza – folytatva a korábban a Kassai Munkásban és a kolozsvári Napkeletben megkezdett tanulmányainak sorát – részletes beszámolót közölt a forradalmi orosz irodalom korai korszakáról is.⁴⁰ 1924. február 25-i dátummal az Ék Lenin emlékének szentelt különszámot adott ki, többek között Illyés Gyula, Barta Sándor és Újvári Erzszi Lenin emlékére írt verseivel.⁴¹ A lapban közölt orosz anyag összegyűjtésében minden bizonnyal nagy segítséget jelentett az időközben Moszkvába költözött Mácza János, aki maga is küldött emlékező szöveget az Ék bécsi szerkesztőségének.⁴² A lapszámban Nyikolaj Buharin, Ivan Filipcsenko és Grigorij Zinovjev Leninre emlékező szövegeit feltételezhetően Mácza fordította magyarrá, és ő küldte el Moszkvából az Ék szerkesztőségének.⁴³

Barta számára a legfontosabb irodalmi-művészeti viszonyítási pont 1922–1923 fordulóján a berlini Malik-Verlag köre, tehát a kommunista elkötelezettségű német dadaista csoport volt. A Malik-Verlaggal Kassák és Barta, Moholy-Nagy László és Kállai Ernő berlini közvetítésével, már 1921-től kezdve kapcsolatban álltak, kiadványaik pedig a bécsi kommunista könyvesboltban (Arbeiterbuchhandlung) is elérhetőek voltak. A Malik-Verlag kiadványai közül különösen fontosak voltak a berlini dadaista művészek (Richard Huelsenbeck, Wieland Herzfelde) kötetei, amelyek 1920–1922 között nagyjából George Grosz illusztrációival jelentek meg. Barta verseket fordított a Die Aktion köréhez tartozó Oskar Kanehl 1922-ben a Malik-Verlagnál megjelent, George Grosz rajzaival illusztrált *Steh auf, Prolet!* (Áll fel, proletár!)

³⁷ Vlagyimir МАЯКОВСКИЙ verseiből: *Balra mars (A matrózoknak)*; *Megrengető tények*, ford. MÁCZA János, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 5. Forrása: *Левый марш* (1918), *Потрясающие факты* (1919) = *Владимир Маяковский, Все сочиненное Владимиром Маяковским 1900–1919*, Изд. ИМО, [Петроград], [1920].

³⁸ Konstantin VOLOSIN, Gőz. A „Káin útjai” ciklusból, ford. MÁCZA János, Ék 1923/1(6). (március 20.), 3. A vers 1922. február 8-i datálással jelent meg.

³⁹ Bővebben lásd: Marianna S. LANDA, *Maximilian Voloshin's Poetic Legacy and the Post-Soviet Russian Identity*, Palgrave Macmillan, New York, 2015.

⁴⁰ MÁCZA János, *Az új orosz irodalom elindulása*, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 3. A korábbi cikkeket lásd: SZEREDI, Kassák Lajos, Uitz Béla és az „orosz anyag”..., 291.

⁴¹ ILL[Y]ÉS Gyula, *Éjjelben győzni*, Ék Leninszám (1924. február 25.), 4.; ÚJVÁRI Erzszi, *Lenin*, Ék Leninszám (1924. február 25.), 5.; BARTA Sándor, *Lenin*, Ék Leninszám (1924. február 25.), 9.

⁴² MÁCZA János, 1924 január 24, Ék Leninszám (1924. február 25.), 1.

⁴³ Nikolay BUCHARIN, *Eltvárs!*, Ék Leninszám (1924. február 25.), 1.; Ivan FILIPCHENKO, *Lenin emléke*, Ék Leninszám (1924. február 25.), 6.; G. SINOWJEW, *Hat nap, melyet sohasem fogunk elfelejteni. Lenin temetése*, Ék Leninszám (1924. február 25.), 7–8.

című kötetéből,⁴⁴ lefordította Horst Fröhlich újságíró és szerkesztő *Relativitáselmélet és osztályharc* című tanulmányának egy részletét a Malik-Verlag által kiadott *Der Gegner* (Az ellenfél) című folyóirat alapján,⁴⁵ valamint közölte Franz Jung 1922-ben megjelent *Hunger an der Wolga* (Éhség a Volga mentén) című kötetének egy részletét.⁴⁶ Jung 1921-ben az Internationale Arbeiter-Hilfe tagjaként vett részt a Volga-menti éhínségben sújtottak megmentésében Szovjetországon, riportkönyve pedig a berlini Malik-Verlag kiadásában jelent meg egy évvel később. Barta magyar fordításban közölte a párizsi kommunista író, Pol Michels kritikáját a francia Clarté-mozgalomról, amely eredetileg az Ivan Goll által szerkesztett drezdai *Menschen* folyóirat azon számában jelent meg, amelyben Barta két verse Josef Kalmer német nyelvű fordításában.⁴⁷ Gibárti László Karl August Wittfogel *Die Wissenschaft der bürgerlichen Gesellschaft* (A polgári társadalom tudománya) című, a Malik-Verlag által kiadott értekezéséből közölt részleteket, valamint hosszú tanulmányban elemezte megállapításait.⁴⁸ Az Ék 1924. januári számában adott közre Barta egy részletet Upton Sinclair 1906-os, a chicagói bevándorló munkások életét bemutató *Dzsungel* című regényéből, amely 1924-ben jelent meg a Malik-Verlag új német kiadásában, John Heartfield fotómontázsos borítótervével.⁴⁹

Barta számára a képzőművészet terén mindvégig George Grosz társadalomkritikus karikatúra-rajzai maradtak az irányadók. Az Akasztott Ember első számában a vizuális elemeket is a berlini dadaista folyóiratokhoz hasonló montázs-megoldásokkal helyezte el. Egyrészt csontsoványra fogyott, mezítelenül fekvő gyermekek fotóit helyezte el, mintegy katatón sormintaként az oldal alján, feliratával pedig egyértelműen a nemzetközi avantgárd apolitikus mivoltára hívta fel a figyelmet: „Kompozíció a Volga mellől (Rendkívül szatirikus, képzőművészeknek és versművészeknek egyfolytában legalább 5 percig nézendő)”⁵⁰

⁴⁴ Oskar KANEHL, *Összeomlás*, ford. BARTA Sándor, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 5.; Oskar KANEHL, *Proletár és Burzsoá*, [ford. BARTA Sándor], Ék 1924/1–2. (január 15.), 5. Forrása: Oskar KANEHL, *Steh auf, Prolet!*, illusztrálta George GROSZ, Malik, Berlin, 1922. Kassák példánya: Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum archívuma (a továbbiakban KM), KM-1873.

⁴⁵ Horst FRÖHLICH, *Relativitás-elmélet és osztályharc*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 13. Forrása: Horst FRÖHLICH, *Relativitätstheorie und Klassenkampf*, Der Gegner 1921/6. (március), 198–202.

⁴⁶ *Részlet Franz Jungnak az „Éhség a Volga mentén” című könyvéből. A kórház*, [ford. BARTA Sándor], Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 13. Forrása: Franz JUNG, *Hunger an der Wolga*, Malik, Berlin, 1922, 17–19 (Das Krankenhaus).

⁴⁷ Pol MICHELS, *Nyugati szocializmus*, [ford. BARTA Sándor], Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 14. Forrása: Pol MICHELS, *Westlicher Sozialismus*, Menschen 1921/2. (június). Sándor BARTA, *Als heisse roten Schrei*, *Humanistischer Gesang*, ford. Josef KALMER, Menschen 1921/2. (június), 23–24.

⁴⁸ Karl August WITTVOGEL, *A polgári társadalom tudománya*, [ford. GIBÁRTI László], Ék 1923/1(6). (március 20.), 4. Forrása: Karl August WITTVOGEL, *Die Wissenschaft der bürgerlichen Gesellschaft. Eine marxistische Untersuchung*, Malik, Berlin, 1922. GIBÁRTI László, *A proletárforradalom nagy enciklopédiája felé*, 1. rész, Ék 1923/2(7). (május 15.), 6.; 2. rész, Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 5–7.

⁴⁹ Upton SINCLAIR, *Dzsungel* [részlet], ford. BARTA Sándor, Ék 1924/1–2. (január 15.), 7. Upton SINCLAIR, *Der Sumpf*, Malik Verlag, Berlin, 1924. A regény első német kiadása azonos címmel 1917-ben jelent meg.

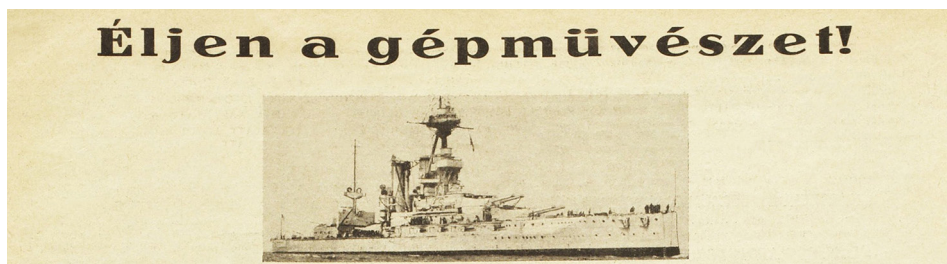
⁵⁰ Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 3.

Akasztott Ember 1922/1-2. (november 1.), 3. Kassák Múzeum.

A Kassák-csoporton belül Barta volt az egyetlen, aki a Mában is írásban tematizálta a Szovjet-Oroszországot sújtó éhínséget.⁵¹ A Barta által szétvágott és fotómontázs-ként közölt sajtófotót ragasztotta be Déry Tibor a szintén 1922-ben készített *Az ámokfutó* című dadaista versének kéziratába is.⁵² Közös forrásuk a Panoráma című, a Bécsi Magyar Újság heti képes magazinjaként megjelent kiadványban közölt fotó-riport lehetett, ahol megjelent az éhenhalt gyermekeket ábrázoló fénykép.⁵³

A következő oldalon az „Éljen a gépművészet!” című szegmensben egy hadihajó fotója alatt a „gépművészet” magyar híveinek üzent Barta: véleménye szerint a kapitalista társadalomban a gépek mindig is az elnyomás eszközei lesznek – akár a hadihajókra, akár a felhőkarcolókra gondolunk.⁵⁴

[Barta Sándor], *Éljen a gépművészet!*, Akasztott Ember 1922/1-2. (november 1.), 5. Kassák Múzeum.

Az első számban egész oldalas tematikus blokkot szentelt antiklerikális elképzeléseinek: a *Népeimhez!* című, a *Tisztelt hullaház* dadaista kiáltványainak stílusában megfogalmazott szöveg mellett Barta *Fekete zászlók alatt* címmel közölt idézetekből összeállítást az „Egyház és Asszony”, „Egyház és rabszolgaság”, valamint az egyház és a háborúpártiság tematikájában – ez utóbbiakat Upton Sinclair *Religion und Profit*

⁵¹ BARTA Sándor, *Jaj, Ma* 1922/4. (március 15.), 50.

⁵² DÉRY Tibor, *Az ámokfutó / Der Amokläufer*, bev. BOTKA Ferenc, Múzsák Közművelődési – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1985, 13., valamint egy hasonló fénykép a német változatban, 14. Köszönöm Dobó Gábornak, hogy az összefüggésre felhívta a figyelmemet.

⁵³ Panoráma 1922/11. (március 12.), 2. A fénykép a Szovjetoroszországot sújtó éhínségről szóló névtelen tudósítás (*Száz frank egy emberélet*) illusztrációja volt. Déry *Az ámokfutó* című illusztrált versének elemzését Török Sándor Mátyás végezte el, tanulmánya megjelenés előtt áll. Előadása – *Közelítések Déry Tibor Az ámokfutó című „illusztrált verséhez”* – elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete által rendezett, *Déry Tibor életműve és hatása* című tudományos konferencián (2025. március 27–28.).

⁵⁴ Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 5.

(Egyház és haszon) című kötete alapján (angolul: 1917, német fordítás: 1922).⁵⁵ Az összeállítás végén Barta – kifejezetten a komikussága miatt – hosszan idézett Markos Gyula pap és konzervatív országgyűlési képviselő 1919 őszén kiadott füzetéből, amelyben a szerző azt igyekezett bizonyítani, hogy az isteni kinyilatkoztatás nyelve a magyar volt.⁵⁶ Az oldalt Barta George Grosz karikatúráinak részleteivel illusztrálta a *Das Gesicht der herrschenden Klasse* (Az uralkodó osztály arca) című kötetből, amelynek egyes képeivel korábban Kassák illusztrálta Újvári Erzsí verseskötetét.⁵⁷ Grosz propagandisztikus karikatúrái a későbbi számokban is többször visszaköszöttek, azonban sokkal kevésbé invenciózusan és montázs-jellegű elrendezéssel, mint az Akasztott Ember első számában.⁵⁸

Barta nem csak Grosz rajzait, hanem írásait is közölte. Az Akasztott Ember első számában hosszabb részletet fordított le John Heartfield és Grosz 1920. márciusi dadaista kiáltványából, amely eredetileg a *Der Gegner*-ben jelent meg.⁵⁹ A kiáltványban a szerzők kiálltak a tradicionális művészet és a múzeumokban felhalmozott kultúra „mazochista tisztelete ellen,” és felszólították a proletariátust az önálló munkakultúra létrehozására. A szöveg kifejezetten Oskar Kokoschka, a drezdai művészeti akadémia oktatója ellen szólt, aki nyílt levelében elítélte a drezdai Kapp-puccs során a Zwingerben a sztrájkoló munkások és a rendfenntartó katonák között zajlott harcokat, amelyek során egy Rubens-festmény, a *Bathsheba fürdője* is súlyosan megsérült – az esetnek egyébként több mint ötven halálos áldozata volt. Az Ék 1924. januári számában jelent meg Grosz 1921-es, *Zu meinen neuen Bildern* (Az új képeimhez) című esszéjének első fele magyar fordításban, *Az új művészet és a forradalom viszonyáról* címmel.⁶⁰ Itt érdemes megjegyezni, hogy az Egység 1923 júliusában Berlinben kiadott számának címlapján Grosz egy önálló szöveget közölt – „Szabadság” helyett *disziplína* címmel –, amelyet a szerkesztőség felkérésére írt. A szövegben Grosz, összhangban az Egység akkori programjával, elhatárolódott az absztrakciótól, és a propagandaművészet mellett tette le voksát.⁶¹

⁵⁵ BARTA Sándor, *Népeimhez!*, Fekete zászlók alatt, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 15. Upton SINCLAIR, *Religion und Profit. Versuch einer wirtschaftlichen Auslegung*, Neue Geist Verlag, Leipzig, 1922.

⁵⁶ Az Úr szava (vagyis a paradicsomi kinyilatkoztatás nyelve) magyar volt. Négyezer éves írott, hitezer éves magyar szókincsek alapján, szótári pontossággal bizonyítja be Markos Gyula. 2–3. füzet, Uránia Könyvnyomda, Budapest, 1919.

⁵⁷ George GROSZ, *Das Gesicht der herrschenden Klasse. 55 politische Zeichnungen*, Malik, Berlin, 1921. Kassák példánya: KM, KM-1875. ÚJVÁRI Erzsí, *Prózák*, Ma, Wien, 1921. Lásd: BAGDI-DOBÓ-SZEREDI, I. m., 44–45.

⁵⁸ George GROSZ, *Rajz*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 12.; George GROSZ, *Reggel 5-kor*, Ék 1923/1(6). (március 20.), 4.; George GROSZ, [Tökés], Ék 1924/1–2. (január 15.), 5.

⁵⁹ John HEARTFIELD – George GROSS, *Manifestum*, [ford. BARTA Sándor], Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 10. Forrása: John HEARTFIELD – George GROSZ, *Der Kunstlump*, *Der Gegner* 1920/10–12. (március), 48–56. BOTÁR, *From Avant-Garde to 'Proletkult'...*, 110.

⁶⁰ George GROSZ, *Az új művészet és a forradalom viszonyáról*, [ford. BARTA Sándor], Ék 1924/1–2. (január 15.), 12. Forrása: George GROSZ, *Zu meinen neuen Bildern*, *Das Kunstblatt* 1921/1. (január), 11–14.

⁶¹ George GROSZ, „Szabadság” helyett *disziplína*, ford. ismeretlen, Egység 1923/6. (július 15.), 1. Botár Olivér hívta fel rá a figyelmet, hogy a szöveg gondolatmenetét Grosz később megismételte az 1925-ben, Wieland Herzfeldével közösen kiadott *Kunst ist in Gefahr* (A művészet veszélyben van) című kötetnek bevezetőjében. BOTÁR, *From Avant-Garde to 'Proletkult'...*, 110.

Az Akasztott Ember/Ék természetesen a baloldali elkötelezettségű nemzetközi avantgárd irodalom és képzőművészet mellett rendszeresen közölte – elsődlegesen német és orosz – kommunista szerzők elméleti szövegeit is, azonban sokkal alacsonyabb intenzitással, mint amilyen a nemzetközi avantgárd felé fordult. A lapban megjelent nemzetközi kommunista írások összegyűjtésében és fordításában – Barta esetleges szerkesztői iránymutatása mellett – minden kétséget kizáróan a nemzetközi kommunista sajtót rendszeresen szemlésző Gibártié volt a vezető szerep. Az Akasztott Ember közölte Philipp Dengel, a Die Rote Fahne német újságírójának cikkét a „kísérleti” orosz (munka)iskolákról,⁶² amelyekkel Barta korábban önálló cikkben is foglalkozott.⁶³ Lefordították az orosz származású német matematikus és marxista filozófus Georg von Charasoff Marx nevében írt „képzelt beszédét”,⁶⁴ az olaszországi kommunista mozgalmat 1922–1924 között vezető Angelica Balabanoff (Anselika Balabanova) orosz-olasz politikus beszámolóját a fasiszmus térnyeréséről az olasz munkások között (a Politiken című svéd munkáslap nyomán),⁶⁵ valamint Hermann Duncker berlini újságíró esszéjét Nyikolaj Buharin *Theorie des historischen Materialismus* (A történelmi materializmus elmélete) című kötetének 1922-es német fordításáról.⁶⁶ Buharin könyvének részletei, Gibárti fordításában, az Ék első két számában jelentek meg,⁶⁷ hasonlóan Leon Trockij előszavához az amerikai újságíró, Anna Louise Strong 1924-ben kiadott kötetéhez Szovjet-Oroszország első éveiről (*The First Time in History: Two Years of Russia's New Life, August, 1921 to December, 1923*), amely a kötetben 1923-as datálással jelent meg, és minden bizonnyal már 1923 májusa előtt hozzáférhető volt a német kommunista sajtóban.⁶⁸

Az Akasztott Ember/Ék témái

Az Akasztott Ember/Ék elsősorban elméleti, ideológiai esszéket közölt, szemben a Ma művészeti és irodalmi profiljával. Az Akasztott Emberben főként Barta saját

⁶² Philip DENGEL, *Oroszország kísérleti iskolái*, ford. ismeretlen, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 3–4.

⁶³ BARTA Sándor, *A gyermek Szovjetországban*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 7. A szöveg alapja az 1920-ban Bécsben kiadott *Das Kulturwerk Sowjet-Russlands* című brosúra volt (szerk. Arthur HOLITSCHER, Neue Erde, Wien), többek között Lunacsarszkij és Krupszkaja írásaival.

⁶⁴ Georg CHARASOFF, *Marx Károly válasza polgári ellenfeleinek. Képzelt beszéd*, ford. GIBÁRTI László, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 8–9. Georg von Charasoff két marxista gazdaságelméleti kötete 1909-ben (*Karl Marx über menschliche und kapitalistische Wirtschaft*) és 1910-ben jelent meg (*Das System des Marxismus. Darstellung und Kritik*) Berlinben. Bővebben lásd: Christian GEHRKE, *Georg von Charasoff. A Neglected Contributor to the Classical-Marxian Tradition*, *History of Economics Review* 2015/1., 1–37. DOI: 10.1080/18386318.2015.11681279

⁶⁵ Angelika BALABANOFF, *A fasiszmus és az olasz munkásmozgály*, ford. ismeretlen, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 2.

⁶⁶ Hermann DUNCKER, *A történelmi materializmus tankönyve. Buharin könyvének megjelenése alkalmából*, ford. GIBÁRTI László, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 4.

⁶⁷ *A materializmus és idealizmus a filozófiában. N. Buharin: „A történelmi materializmus elmélete” című könyvéből*, [ford. GIBÁRTI László], Ék 1923/2(7). (május 15.), 4–5.; N. BUCHARIN, *A világkapitalizmus szerkezete*, [ford. GIBÁRTI László], Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 1.

⁶⁸ L. TROCKIJ, *A NYEP*, ford. ismeretlen, Ék 1923/2(7). (május 15.), 8.

írásai jelentek meg, amelyekben sajátos kommunista programját részletezte; az Ékben viszont már nem Barta, hanem a Kominternen belül zajló ideológiai munkába sokkal jobban beágyazott szerzők kerültek középpontba. Az Ék sokkal nyíltabban és vonalasabban tagozódott be a proletkultos táborba, mint az Akasztott Ember – feltételezhető, hogy a címváltoztatás is inkább következménye, mint oka volt a szerzőgárda kiszélesedésének. Az első számokban Barta a német kommunista Malik-Verlagon keresztül beszerzett szovjetorosz forrásai alapján írt többek között a konstruktivista művészek „produktivista” fordulatáról,⁶⁹ valamint Lunacsarszkij és Bogdanov iránymutatásai alapján felhívást intézett a magyar nyelvű „proletkultok” (kultúrforradalmi csoportok) szervezésére az Akasztott Ember vezetése mellett.⁷⁰ Az 1922. decemberi számban hosszabb cikket közölt a szocialista irodalom fejlődéséről, valamint megemlékezett az orosz forradalomról annak ötödik évfordulója kapcsán.⁷¹ *Cirkusz-kapitalizmus* című cikksorozatában Barta a kapitalista társadalom jellemző helyszíneit kritizálta az utópikus szocialista átalakulás szemszögéből. A három megjelent folytatásban a bérlakásokkal, a mozikkal és az óvodákkal foglalkozott.⁷² Barta mellett az Akasztott Emberben Gibárti elméleti szövegei jelentek meg. Az első számban Franz Werfel kortárs német drámáiról írt kritikát, a második számban pedig – Bartához hasonlóan – a mozi materialista kritikájával foglalkozott.⁷³ Gibárti az Ékben is közölt néhány kritikai írást – az olasz fasiszta egyetemekről és a manifesztumokról –, de a későbbi számokban az ő jelenléte is háttérbe szorult.⁷⁴ Az Ék első kettő, 1923. márciusi és májusi számának vezető tanulmányát feltehetően Kun Kun Béla írta (Hajdu Bence álnéven⁷⁵) *Az új társadalmi rend gazdaságtechnikai feltételei* címmel.⁷⁶ Kun részvétele a folyóiratban egyértelműen jelezte a tematikai elmozdulást, még akkor is, ha Barta szerkesztői szabadsága, elsődlegesen a nemzetközi baloldali avantgárd közlemények tekintetében, ahogyan fentebb láthattuk, továbbra is fennmaradt. Kun egy évvel később, az 1924. januári számban is közölt egy terjedelmes gazdaságelméleti szöveget.⁷⁷ Mácza János – változó intenzitással – küldött

⁶⁹ BARTA Sándor, *Jegyzet a festészet mai formáiról*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 9.

⁷⁰ BARTA Sándor, *A prolétkultok újjászervezéséről, kiszélesítéséről és egységes anyaggal való ellátásáról*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 11.

⁷¹ BARTA Sándor, *Az új (szocialista) irodalom fejlődése, ideológiai és formai törvényszerűségei*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 1–2.; Uő., *Az orosz forradalom V. éve*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 5.

⁷² BARTA Sándor, *Cirkusz-kapitalizmus*, 1. rész, *Bérlakások*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 7., 2. rész, *Mozi*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 7., 3. rész, *Gyerekkert*, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 5.

⁷³ GIBÁRTI László, *Az átmeneti korszak polgári drámája*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 14.; Uő., *Mozi és moziromantika a kapitalizmus szolgálatában*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 12.

⁷⁴ GIBÁRTI László, *A fascista egyetem*, Ék 1923/2(7). (május 15.), 3–4.; Uő., *A manifesztum irodalma*, Ék 1924/1–2. (január 15.), 6.

⁷⁵ Az álnév azonosítását lásd: BOTKA Ferenc, *Kassai Munkás 1907–1937*, Akadémiai, Budapest, 1969, 125.

⁷⁶ HAJDU Bence, *Az új társadalmi rend gazdaságtechnikai feltételei*, 1. rész, Ék 1923/1(6). (március 20.), 1–2.; 2. rész, Ék 1923/2(7). (május 15.), 2–3.

⁷⁷ HAJDU Bence, *Szén vas petroleum*, Ék 1924/1–2. (január 15.), 1–2.

tanulmányokat és kimerítő könyvismertetéseket az Ék számára 1923–1924 folyamán, már Moszkvából.⁷⁸ Az 1924. januári számban jelent meg Bauer Ervin elméleti biológus, Balázs Béla fivérének tanulmánya a „tudományos termelés” kritikájáról.⁷⁹ Forbáth Imre visszaemlékezései alapján az 1920-as évek első felében Bauer Prágában – ahol a Tanácsköztársaság bukását követő emigrációja idején lakott – a magyar diaszpóra balszárnyához tartozott, így tanulmányát feltehetően ő közvetítette Barta folyóiratába.⁸⁰

Barta, hasonlóan Uitz és Komját lapjához, több esetben is vitát kezdeményezett Kassákkal és a Mával. Az Akasztott Emberben megjelent vitacikkek kevésbé intenzív és kiterjedt kritikáját adták Kassák álláspontjának, sokkal inkább a Ma ideológiai hiányosságaira igyekezett rámutatni. A legintenzívebben az első számban támadta Barta Kassákot, három rövidebb írásában, ezzel pedig kijelölte az Akasztott Ember ideológiai és művészeti irányvonalát. Barta cikkeiben kifejtette, hogy Kassákkal szemben nem a fennálló polgári társadalom megreformálásában, hanem a teljes forradalmi átalakulásban hisz, elítélte a nonfiguratív konstruktivista művészet apolitikusságát, a Kassák és Németh Andor által szerkesztett 2×2 folyóiratot pedig a nagypolgári közönséget megszólító exkluzív „polgárpukkasztásnak” minősítette a magas ára miatt.⁸¹ Kassák, ellentétben az Egységgel, az Akasztott Ember szerkesztőségének nem címzett külön válaszcikket a Mában, de, ahogyan azt különböző nyilvános és privát megnyilvánulásai alapján láthatjuk, tisztában volt Barta álláspontjával. Az Akasztott Ember felkeltette az akkoriban Berlinben működő Egység szerkesztőségének a figyelmét is. Az első két szám alapján Rosinger Andor írt kritikát Barta lapjáról, amelyben az avantgárd és a proletkult elveinek összemosására rámutatva igyekezett a szerkesztőt a „helyes irányba” terelni. Ahogy Rosinger fogalmaz:

Túl az elvi tisztázatlanságán, s a megalapozottság hiányán, az „Akasztott Ember”-nek határozott és komoly értékei vannak. Harcol a művészet ellen, mint önálló életforma ellen, harcol az esztéticizmus minden formája ellen. [...] Az a tény, hogy Barta Sándor olyan rövid idő alatt egy pesszimista, kispolgári-anarchista, minden diszciplína – még a proletár-diszciplína – ellen is lázadó felülállásból mindinkább

⁷⁸ MÁCZA János, *Kultúrhelyzet és proletárforradalom*, Ék 1923/1(6). (március 20.), 3.; Uő., *A tanítás és nevelés állása Szovjetukrajnában*, Ék 1923/1(6). (március 20.), 7. (Michael Astermann az Ukrán szovjetköztársaság iskola és nevelés ügyeit ismertető könyvének elméleti része alapján); Uő., *Ivanov-Razumnyik: „Az élet értelméről*”, Ék 1923/1(6). (március 20.), 10.; [Uő.], *Szovjetország [Hírek]*, Ék 1923/2(7). (május 15.), 8.; Uő., *Proletárkultúra és kommunista kultúra. 1. rész*, Ék 1924/1–2. (január 15.), 8.

⁷⁹ BAUER Erwin, *A mai tudományos termelés*, Ék 1924/1–2. (január 15.), 3.

⁸⁰ FORBÁTH Imre, *Magyar költő Prágában*, Korunk 1938/5., 386.

⁸¹ BARTA Sándor, *Kultúrreform vagy kultúrforradalom?*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 7.; Uő., *Az ige „halálára*”, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 12.; Uő., 2×2 = 50.000, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 13. Barta még egy cikkben foglalkozott Kassák lapjával, amikor Reiter Róbert esztétikai esszéjének kritikáját adta: Uő., „A magánosság hegyén” – hova nem ér fel undok földi kin... Reiter Róbert Vázlat: Társadalom – művész – művészet című cikke a Mában, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 8.

konkrét politikai állásfoglalásra kényszerült, – sőt ma már a Kommunista párt jogosultságát is elismeri, arra a reményre ad okot, hogy amennyiben [...] elvi hibáit és tisztázatlanságait leveti, a kommunista mozgalom és a proletár kultúra mozgalma, értékes munkást nyer benne.⁸²

Az Akasztott Ember és az 1923 márciusától kezdve megjelenő Ék tematikus különbségeit, valamint a proletkultos tematika fokozott térnyerését látva a lapban úgy tűnik, hogy Barta, vagy a folyóirat körül formálódott közösség Rosingerrel azonos álláspontot képviselt. Kassák szintén 1923 elején fogalmazott meg éles állításokat Barta lapjával kapcsolatban. Déry Tibornak írt levelében védte meg a kommunista csoport által apolitikusnak és reakciónak tekintett álláspontját, miszerint a bukott forradalmat követően nem egy újabb forradalmi periódust kell előkészítenie az új művészeknek, hanem a fennálló társadalmi rend keretein belül kell alternatívát biztosítaniuk:

Nagyon csodálkozom azon, hogy maga annak dacára, hogy meglátta az A. E. [Akasztott Ember] frázisos szájöblögetését a lapot jónak, vagy legalább is jó uton járónak tartja. Epigonizmus az uram és üres kolomp az egész. Bartáért, mint különösen tehetséges emberért kár. [...] Különben az emberek itt mind bele estek valami buta szószba. Uitz valósággal megőrült, beleőrült a „teóriaiba” – amiket különben a Ma már pár évvel ezelőtt kitalált. Ő újra Gulába építi ezeket (az akkor aktuális és helyes kijelentéseket) a most már frázisokat. És elhiszem, hogy ezekkel a lapokkal szemben a Ma nem elég mozgékony. De abban az értelemben nem is akar mozgékony lenni. Vége van a jelszavak irodalmának. Olyan periodusba jutottunk és a mi generációnk néhány embere annyira kifejlődött, hogy ígérek helyett némi kész produktumot tud a közönség elé állítani. Én ma ezt a módszer tartom időszerűnek és agitativnak és nem csak elvi meggondolás ez, hanem mély emberi érzés is.⁸³

A Benamy Sándor, a kolozsvári Új Kelet tudósítója által feltehetően még 1922. év végén készített bécsi interjújában Kassák szintén részletesen beszélt az egykori aktivista csoport tagjai között kialakult ideológiai ellentétekről:

A politikával párhuzamosan a művészetben is megindultak a frakcióharcok. Két csoport állott és áll ma is még egymással szemben. 1. Azok, akik minden meggondolás, és okulás nélkül továbbverklizik a forradalmi jelszavakat, amelyek, helyezükknél fogva, most csak frázisok (ilyen a magyar irodalomban az „Akasztott Ember” körül tömörülő Bartha Sándor-csoport [sic!]), 2. és azok, akik kikapcsolódtak az aktív politikából és annak a művészetben való hirdetéséből, épen azért, mert a politikusok, kétséget kizáróan bebizonyították, hogy jelenleg nincsen aktív lehetőség a baloldalon. A művészetben, mint emberi produktumban, a haladó

⁸² ROSINGER Andor, *Kritika az „Akasztott Ember”-ről*, *Egység* 1923/4. (február 10.), 16.

⁸³ Kassák Lajos – Déry Tibornak, [Bécs], [1923. február közepe] = PIMK, ltsz. n. Közli: Déry Tibor levelezése..., 255–257.

művészek revíziót csináltak és újra, mint egyetlen lehetőséghez, visszamentek az alapfogalmakhoz és alapformákhoz. Megszűnt a dobpergéses, trombitás, zászlós jelszódobálás és, hogy a jövőre elkészülhessenek és a voltnál észszerűbb munkát végezzenek, arra töreksenek, hogy az embereket elmélyítsék. Ez, természetesen, formai leegyszerűsödéshez vezetett. Nem jelenti ez azonban a leszűrülést, vagy a lélenyegtelenedést csupán a biztonságosabb érzést reprezentálja. Minél biztosabban áll valaki a helyén, annál gesztustalanabb és annál egyszerűbb a szava. Amit az irodalom ma mond, nem jóslás, nem ígéret, hanem konstatálás.⁸⁴

Kassák sarkosan fogalmazta meg a nemzetközi avantgárd felé forduló Ma és a proletkult direktíváit egyre látványosabban adaptáló Akasztott Ember közötti különbségeket. A proletkult szolgálai átvételét azonban éppen a lap első számai alapján nem lehetett még tisztán látni. Az Akasztott Ember első három száma, kifejezetten Barta baloldali dadaista szövegeinek köszönhetően, sokkal inkább a német dadaista csoport programjához kapcsolódott. Nem véletlen, hogy az ekkor már sokkal vonalasabb Egység részéről egyértelműen a proletkult program adaptálásának és a dadaista tartalom elhagyásának igénye fogalmazódott meg, mintegy ajánlasként Barta felé. Barta Sándornak az Akasztott Ember első két számában jelent meg a „Nyeherehe” folyóiratot szerkesztő „Kollektív Lajos”-ról és „Egyszerű Jolán”-ról írt gúnyos kabaréjelenete, amelyben a Ma-kör tagjainak művészeti nézeteit kritizálta.

Az *örültek első összejevetele a szemetesládában* saját készítésű karikatúrát közölt Kassákról és kifigurázta Simon Jolán egyedi előadásmódját is. Barta nem hagyott ki senkit, sajátos nevekkal illette az aktivista csoport minden tagját: Mácza Jánost („János a ködökben”), Kudlák Lajost („Második Lajos”), Bortnyik Sándort („Alexander der Grosse”), és Németh Andort („Egy csöndes kedélybeteg”).⁸⁵ A szöveg első része 1921-es datálással jelent meg az Akasztott Ember első számában, ez alapján feltételezhető, hogy a szöveg még a Kassákkal történt szakítást megelőzően íródott. Ezt támasztja alá a jelenetben feltűnő számos olyan karakter (Bortnyik, Mácza), akik Bartáékkal együtt elhagyták a Ma-csoportot. A szöveg stílusában közel áll Bartának a berlini dadaista manifesztumok cinikus politikai humorával írott *Tisztelt hullaház* című kötetéhez, amely Kassák kiadásában jelent meg a csoport felbomlását megelőzően.⁸⁶ Barta a dadaista montázs-jellegű, tipografikus szerkesztéssel, valamint az erőteljesen politikus, nem ritkán személyeskedő jellegű tartalommal 1922-ben egy

⁸⁴ Ben Ami [BENAMY Sándor], *A Café Colosseumban. Beszélgetés Kassák Lajossal*, Új Kelet 1923. február 27., 3.

⁸⁵ BARTA Sándor, *Az örültek első összejevetele a szemetesládában*. 1. rész, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 6., 2. rész, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 13–14. Lásd: Lásd: BAGDI–DOBÓ–SZEREDI, I. m., 132–133. A poemát elemezte: DERÉKY, Barta Sándor: *Az örültek első összejevetele a szemetesládában*.

⁸⁶ BARTA Sándor, *Tisztelt hullaház: egy kiskorú költő szónoklatai a forradalomról, népszerű életbölcsélet egyszerű agysejtűek számára, boldog antológia, csodálatos kongresszus*, Ma, Wien, 1921. Kassák Lajosnak dedikált példány: KM, KM-1863. „Kassák Lajosnak Barta Sándor. Wien, 1921. október 15.” Lásd: BAGDI–DOBÓ–SZEREDI, I. m., 46–50.

különálló műfajt teremtett – Bori Imre kifejezésével a „collage-polémiát” –,⁸⁷ amelynek eredményei a *Tisztelt hullaház* kötetben és az Akasztott Ember első számaiban jelentek meg. Hasonló technikájú írásokat közölt Barta az Akasztott Ember 3–4. számában is: a *Keresztmetszet 1922 november* című montázs aktuális sajtóhíreket közölt – magyar, német és francia nyelven – a kapitalizmus elnyomásáról, Mussolini portréfotójával. Alatta, a *Beszélgetés az új ember problémáiról* című szöveg pedig rövid, fiktív párbeszédeken keresztül hívta fel a figyelmet a kapitalista rendszer kizsákmányolására és a bér munka ideológiai problémáira.⁸⁸ Az Ék 1923. szeptemberi számában megjelent *Külvárosi panoptikum* című Barta-szöveg a külvárosi emberek életkörülményeinek nyomorúságát mutatta be a dadaista manifesztumok stílusában.⁸⁹ A proletkultos irodalmi vonalat Barta folytatásokban közölte, *Igaz ember* című tézisregényének részletei képviselték.⁹⁰ Az Ék utolsó számában indult meg a következő Barta-regény (*Poloska Miska*) közlése, amely azonban a lap megszűnését követően máshol nem folytatódott.⁹¹ Barta versei közül csak néhány jelent meg folyóiratában, ezek mind proletkultos tematikát dolgoztak fel.⁹² Az 1923. májusi számban közölte Barta nagyszabású elbeszélő költeményét az orosz szocialista forradalomról és Moszkváról. Bagdi Sára megfogalmazásában az *Idő kristálya: Moszkva* című költemény „expresszív, sűrített, filmszerű képekben, gyors vágásokkal mutatja be a kapitalista világrend alatt szenvedő emberiséget, és az 1917-es forradalom utáni Moszkva szimbolikus tere mint az emberiség egyetlen menedéke jelenik meg a szövegben. Az *Idő kristálya* ötvözi Barta expresszionista szövegeinek mesészerű történetmondását a dadaista kiáltványok nyelvi kísérletezéseivel”.⁹³

Barta mellett az Akasztott Ember/Ék irodalmi anyagának gerincét felesége, Újvári Erzsébet bábjátéka és versei,⁹⁴ Gibárti (egyetlen ismert) verse,⁹⁵ valamint a fentebb már bemutatott Forbáth Imre költeményei képezték.⁹⁶ Egy-egy verssel képviseltet-

⁸⁷ Idézi: ACZÉL, Barta Sándor dadaista korszakáról, 70.

⁸⁸ [BARTA Sándor], *Keresztmetszet 1922 november*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 11.; [Uő.], *Beszélgetés az új ember problémáiról*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 11. Lásd: BAGDI–DOBÓ–SZEREDI, I. m., 135.

⁸⁹ BARTA Sándor, *Külvárosi panoptikum*, Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 2–3.

⁹⁰ BARTA Sándor, *Igaz ember*, 1. rész, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 8–10., 2. rész, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 7–9., 3. rész, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 5–7., 4. rész, Ék 1923/1(6). (1923. március 20.), 8–9. A további fejezeteket az Ék nem közölte, Barta terve az volt, hogy a teljes szöveg könyvalakban jelenik meg 1923-ban.

⁹¹ BARTA Sándor, *Poloska Miska*. 1. rész, Ék 1924/3–4. (április 20.), 6–8.

⁹² BARTA Sándor, 1919 [1920], Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 9.; Uő., *Éhes ember, Ballada 1923-ról*, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 3.; Uő., *Gyárkérmény balladája*, Ék 1924/1–2. (január 15.), 1.

⁹³ BAGDI–DOBÓ–SZEREDI, I. m., 136. BARTA Sándor, *Idő kristálya: Moszkva*, Ék 1923/2(7). (május 15.), 4–7. A költeményről lásd: ACZÉL, *Szocialista eszmeiség...*, 23–28.

⁹⁴ ÚJVÁRI Erzsébet, *Bábjáték*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 5.; Uő., *Próza*: 28, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 2.; Uő., *Próza*: 29., *Próza*: 30., Ék 1923/1(6). (március 20.), 3.; Uő., *Próza*: 31., Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 4. Lásd: BAGDI–DOBÓ–SZEREDI, I. m., 134.

⁹⁵ GIBÁRTI László, *Elveszett testvérek*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 10.

⁹⁶ FORBÁTH Imre, *Kamaszkiáltás!*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 12.; Uő., *Függőleges-vízszintes*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 2.; Uő., *Halotti ima. Liebknechtnek és Luxemburg-*

ték magukat a folyóiratban a jugoszláv Út folyóirat köréhez tartozó szerzők: Csuka Zoltán, Aranyműves János Lajos és Láng Árpád, aki egy beszámolót is közölt az Ékben a Zenit-mozgalom kritikájával.⁹⁷ Az egykori Kassák-kör tagjai közül néhány verset közölt az Akasztott Ember/Ék számaiban Hercz György, Hidas Antal (a korábban is használt Csont Ádám álnéven⁹⁸), valamint Ember (Enders) Ervin, aki Budapestről küldött monogramos álnéven (E. E. és A. A.) költeményeket.⁹⁹ Ember Ervin a Tanácsköztársaság idején, Simon Andorral együtt csatlakozott Kassák köréhez,¹⁰⁰ 1921-ben rövidebb ideig Bécsben élt, de visszatért Budapestre, ahol Palasovszky Ödönnel dolgozott együtt. 1931-ben a Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesületében megrendezett szerzői estjén Palasovszky szavalta az álnéven az Ékben megjelent, a *Vak ló legendája* című költeményét.¹⁰¹ Szintén Budapestről küldött verset az Ék számára Grünbaum (Gergely) Sándor, a Kékmadár folyóirat korábbi szerkesztője.¹⁰²

Barta a folyóiratába igyekezett fiatalok írásait is beválogatni, az Akasztott Ember/Ék szépirodalmi szekciója így számos kevésbé ismert, illetve elfeledett író – nem egy esetben egészen fiatalkori – szárnypróbálgatásait is közölte. Közéjük tartozott Győri György, akitől – Gy. Gy. monogrammal – az Akasztott Ember első két száma közölt egy-egy dadaista hangvételőt.¹⁰³ A szerző kilétét Mária Béla azonosította:

Győri György 15 éves fiú nevének kezdőbetűit jelenti, aki Győri Ákosnak, az akkor Bécsben élő emigráns ügyvédnek fia volt. Dr. Győri Ákos már a proletárdiktatúra előtt radikális érzelmű ügyvéd volt [...]. Bécsben kapcsolatot tartott fenn Kassák

nak, haláluk emléknapján, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 1–2.; Uő., *Vándordal*, Ék 1923/1(6). (március 20.), 4.; Uő., *Vers, Szegény ember*, Ék 1923/2(7). (május 15.), 2.; Uő., *Himnusz a facér hulláról*, Ék 1924/1–2. (január 15.), 6. Forbáth két értekező prózai írást is közölt az Ékben: *Társadalom és tudomány* [előadás], Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 5–7.; *Az intellektuell-kérdésről*, Ék 1924/1–2. (január 15.), 4.

⁹⁷ CSUKA Zoltán, *Ősz 1922*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 5.; ARANYMŰVES János Lajos, *Időbenzés*, Ék 1923/1(6). (március 20.), 4.; LÁNG Árpád, *Vers*, Ék 1923/2(7). (május 15.), 7.; Uő., *Kultúrmozgalom Jugoszláviában*, Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 8. Az Útról lásd: Márciusi zsoltár. A jugoszláviai magyar avantgarde költészete, szerk. UTASI Csaba, utószó BORI Imre, Forum, Újvidék, 1973, 550–566.; Pál DERÉKY, *Konzepte der ungarischen literarischen und künstlerischen Avantgarde am Beispiel der Zeitschrift Út in Novi Sad (1922–1925) = Mitteleuropäische Avantgarden. Intermedialität und Interregionalität im 20. Jahrhundert*, szerk. Pál DERÉKY – Zoltán KÉKESI – Pál KELEMEN, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2006, 51–66.

⁹⁸ FÖLDES Györgyi, *Csont Judit* – Szántó Judit – Pál Judit. *Egy munkásmozgalmi életút avantgárd vonásai*, Literatura 2020/3., 235–256.

⁹⁹ HERCZ György, *Vers: 1., Vers: 2.*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 12.; CSONT Ádám, *Vers*, Ék 1923/2(7). (május 15.), 7.; E. E., *Keresők. Versek a monumentalitáshoz*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 10.; A. A., *Magyar tájak*, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 4.; A. A., *Vak ló legendája*, Ék 1923/1(6). (március 20.), 9.; A. A., *Idillikus vasárnap délután* (Budapest 1923), Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 5.; A. A., *Anyák* (Egyfelvonásos), Ék 1924/1–2. (január 15.), 2–5.

¹⁰⁰ TASI József, „Szabadság álma.” Simon Andor élete és költői pályája. Kézirat, 1999. = PIMK, ltsz. n.

¹⁰¹ KUN Zsigmond, *Visszaemlékezés a PTOE-re*, It 1972/4., 962.

¹⁰² GRÜNBAUM Sándor, *A fák forradalma*, Ék 1924/1–2. (január 15.), 6.

¹⁰³ Gy. Gy. [GYŐRI György], *Dadaistáknak*, Akasztott Ember 1922/1–2. (november 1.), 9.; *Decemberi antológia*: Gy. Gy. [GYŐRI György], *Üdvözlöm a harmincötéveseket...*, FÖLDES Sándor, *Az új újból lebullott...*, HELLER Jenő, *Bárkák futottak...*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 6.

körével és tudomása volt arról, hogy Pesten maradt 14–15 éves fia verseket ír. Ezt közölte Kassákkal, aki kérte, hogy juttasson el belőle hozzá néhányat. Kassákot, aki minden új iránt érdeklődött, izgatta a serdülő kor lírai világa. A versek között, melyeket Győri György apjának, illetve Kassáknak küldött, valóban voltak a pubertás érzelmi világát tükröző és az akkor legmodernebb stílusban és formában írt versei, Kassák mégis ezt az irodalomtörténeti-ideológiai jellegű verset választotta, mely akaratlanul kifejezte, vagy megközelítette Kassák akkori stílusirányzatát és egyben ideológiai álláspontját is. Besorolta a verset a Ma legközelebbi számának anyagába. Ekkor történt azonban, hogy Kassák és Barta Sándor szakítottak egymással és Barta új lapot akarván indítani [...] a kéziratok felosztására került sor. Győri György versén Kassák és Barta összekülönböztek, mert Bartának is megfelelt, sőt programadó versnek szánta a 15 éves gyermek írását. Végülis Kassák engedett és így került az Akasztott Ember első számába a *Dadaistáknak* című vers. Mindezt azért tudom, mert Győri György abban az időben legjobb barátom volt.¹⁰⁴

Több elkötelezett kommunista hangvételű verset küldött az Akasztott Ember/Ék számára a prágai orvostanhallgató Szilágyi András, aki később a kolozsvári Korunk munkatársa lett – a kapcsolatot itt Forbáth jelenthette, aki ekkoriban szintén a csehszlovák fővárosban járt orvosi egyetemre.¹⁰⁵ Szintén a huszonéves, költészettel kísérletező fiatalok táborát gazdagította az Ékben Dobolyi Lajos és Gyárfás Endre.¹⁰⁶ Dobolyi életrajza nem ismert, Kunszery Gyula visszaemlékezései szerint erdélyi származású, Eötvös-kollégista volt az 1920-as évek elején, később lopás miatt eltanácsolták. Elemi iskolai tanítóként dolgozott, 1927-ben magánkiadásban jelentette meg Szentendrén *Az ember útja* című verseskötetét. Kunszery szerint 1945-ben nyilasként látta őt újra, és újságíróként, valamint toborzótitkárságként tevékenykedett, a háború után nyoma veszett.¹⁰⁷ Gyárfás Endre Nagyváradon érettségizett 1922-ben, az 1920-as évek közepétől ugyanott újságíróként, szerkesztőként dolgozott, de 1922–1925 között Budapesten élt. Dobolyi 1923–1924-ben, Gyárfás pedig 1924–1925-ben több versét is közölte a Magyar Írásban. Dobolyi és Gyárfás – Sükösd Ferencsel közösen – 1925-ben magánkiadásban jelentették meg *A mi országunk: három erdélyi költő* című antológiájukat, amelyhez Kosztolányi Dezső írt bátorító előszót.¹⁰⁸

¹⁰⁴ MÁRIA Béla, Jegyzet R. Kocsis Rózsa: *Déry dadaista-abszurd játéka* című tanulmányának egy lábjegyzetéhez, It 1973/3., 741–742.

¹⁰⁵ SZILÁGYI András, *Oroszország*, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 4.; Uő., *Agitátor*, Ék 1923/2(7). (május 15.), 2.; Uő., *Kiszakadt ember*, Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 7. Az azonosításról lásd: FÁBRY Zoltán, *Tíz szomorú, magyar év*, Korunk 1930/5., 328.

¹⁰⁶ DOBOLYI Lajos, *Vers*, Ék 1923/2(7). (május 15.), 2.; GYÁRFÁS Endre, *Vers*, Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 8.; Uő., *Munkás*, Ék 1924/1–2. (január 15.), 8.

¹⁰⁷ KUNSZERY Gyula, *A nyilas sajtó budai végvonaglója*, Magyar Nemzet 1965. január 21., 5.; Uő., *Az utolsóelőtti napon*, Látóhatár 1970/1–2., 189–192.

¹⁰⁸ SÜKÖSD Ferenc – DOBOLYI Lajos – GYÁRFÁS Endre, *A mi országunk: három erdélyi költő*, előszó KOSZTOLÁNYI Dezső, Petőfi Nyomda, Budapest–Kecskemét, 1925. Bővebben lásd: BALÁZS Imre József, *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban*, Mentor, Marosvásárhely, 2006, 206–210.

Az irodalmi és filozófiai/közgazdasági tematika mellett, jóval kisebb terjedelemben és súllyal, de a képzőművészet is megjelent Barta folyóiratában. Az Akasztott Ember első számában a Kassáknak címzett, a konstruktivista/absztrakt művészet apolitikus és reakciós jellegét kritizáló cikkeit követően a folyóirat második és harmadik számában Barta vitacikkeket közölt a Ma egykori munkatársai – Moholy-Nagy László, Kállai Ernő és Bortnyik Sándor – tollából, akik Barta felvetéseire válaszoltak. A cikkek az Egység folyóiratban lefolytatott avantgárd és proletkult-vitához hasonlóan azt vizsgálták, hogy lehetséges-e a kommunista társadalmi átalakulást és a világhorradalmat az absztrakt művészet segítségével előkészíteni. Moholy-Nagy cikkében egyértelműen az absztrakció társadalomalakító szerepe mellett foglalt állást, felhívva Barta figyelmét arra, hogy a propagandaművészet nem az egyedüli útja a forradalmi tartalom megjelenítésének.¹⁰⁹ Moholy-Nagy mellett a szintén Berlinben dolgozó Kállai Ernő is kiállt a konstruktivista művészet baloldali elkötelezettsége, valamint a művészet és a technika intenzív kapcsolatának pozitív, a társadalmi változásokat támogató és a forradalmi átalakulást elősegítő értelmezése mellett.¹¹⁰ Bortnyik írásában szembehelyezkedett Moholy-Nagy és Kállai álláspontjával. Arra hívta fel a figyelmet, hogy a konstruktivista művészet nem az eljövendő kommunista társadalom, hanem csak a jelenkor kapitalista nagytőkéje által megvalósított – formális – kollektivistá gondolat kifejezése lehet. Bortnyik érvelését arra a materialista gondolatra alapozta, hogy a művészet nem „teremtő alkotás”, hanem „kifejezés”, és ilyen módon nem alkalmas arra, hogy az eljövendő korok kollektív pszichéjét megragadja. Bortnyik, aki egy évvel korábban még Kassák mellett a képarművészet műfajának megteremtésén dolgozott, 1922 őszétől kezdve pedig a weimari Bauhaus közelében dolgozott, önkritikát is gyakorolva hívta fel művésztársait: „»Vissza« a realitásba! A romantikus nekiszaladtak számára – öntapasztalásból tudom – ez az út nehezebben megtehető, mint a realitásból az absztrakcióba vezető út megjárása volt”.¹¹¹ Bortnyik gondolatmenete érdekes módon párhuzamba állítható azzal a mondattal, amellyel 1919 nyarán Kun Béla ítélte el a Ma-kör művészeit a Tanácsköztársaság alatt: a kommunista társadalom művészetét nem a mai avantgárd alkotók, hanem maga a proletariátus fogja létrehozni, és ez a művészet eltérő lesz attól, amelyet a jelenkor művészei a jövő társadalma elé projektáltak.¹¹² A vita utolsó hozzászólását Tihanyi Lajos küldte – szintén Berlinből.¹¹³ Írásában, Bortnyikhoz hasonlóan, elve-

¹⁰⁹ MOHOLY-NAGY László, *Vita az új tartalom és az új forma problémájáról*, [Hozzászólás], Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 3.

¹¹⁰ KÁLLAI Ernő, *Konstruktív forma és szociális tartalom. Vita az új tartalom és az új forma problémájáról*, Akasztott Ember 1922/3–4. (december 20.), 4–5. Kállai a következő számba a berlini Erste russische Kunstausstellungről küldött kritikát, amelyben szintén a konstruktivista művészet pártját fogta: Uő., *A berlini orosz kiállítás*, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 4.

¹¹¹ BORTNYIK Sándor, *Művészet és proletárforradalom. Vita az új tartalom és az új forma problémájáról*, Akasztott Ember 1923/5. (február 15.), 7.

¹¹² SZEREDI Merse Pál, „A Mácsatilus irodalmi diktátora Lukács György sznob uszályában”. Az Aktivisták a Tanácsköztársaságban, Enigma 94 (2018), 128–146.

¹¹³ TIHANYI Lajos, *Kultúrforradalom. Vita az új tartalom és az új forma problémájáról*, Ék 1923/1(6). (március 20.), 9.

Urrz Béla: Kísérlet az ideológiai forma felé. (Lásd: titoldalt címkét.)

A tanítás és nevelés állása Szovjetukrajnában

Michael Asternmann először az Ukrajna szovjetizáltságát és nevelési ügyeit ismeretterő könyvének címlettel részében a következőket írja ki az iskola és állam társadalmi összefonódásáról:

Az iskolát társadalmi szükségzetként kell tekinteni. „A gyermekotthonnak nem az elméletből, hanem magából az életből: a család bomlásának következményeként születik” – szövege le mindjárt Asternmann a tétel bizonyítását, de az igazolást végigvont az új iskola egész kialakítását:

„A háború legfontosabb eredménye: az egyike az állami életben más a háború előtt megvolt életének, kiterjedése. Az osztályellenesség az egyetemes a tömegszelvények érzését kelti fel. A háború ezt az érzést továbbfejlesztette: a lovaszárkók négy éves együttese mely nyomokat hagyott a nevelésben. Az emberek megtanultak közös gondolkodni és cselekedni. Ezt a szociális vonást nem szabad elhanyagolni, hanem tovább kell fejleszteni az iskolában. Az új iskola szervezeti és metodológiai a kollektív cselekvés princípiumára kell telepíteni.”

A háború alatt még a „legszabadabb” államokban is maga alá gyűrte az egyet az állam (vagy az osztály). Az új iskolának az egyenlőségnek az állami érdek, áll való rendelkezést is ki kell használnia: az iskolának ki kell hangulyoznia, hogy az állam iskolája, az állam alkotja meg a az állam érdekében való.

Az osztályellenesket mesterségesen elnyomó háború világosság tette a következőket is: „A munkások nem lehet osztályon kívül álló iskola, mert a társadalmi munkát egy bizonyos osztály végzi. Az iskola nem lehet politikamentes: az iskola a legteljesebb formája a továbbadó politikai működésnek. Az iskolából ki kell küszöbölni a vallásosítást. Az iskola olyan intézmény lehet nemzeti, amely mértékben kulturfaktor a nemzeti...”

A háború lerombolta a család társadalmon kívüli, anti-szociális létezését: egyrészt a családok belső elnyomódásával, másrészt – különösen a kispolgári és légiroster családokban – az érdekek és osztályszimptómák elkülönítésével. A család nem lehet többé a nevelés olyan háttér, mint volt a háború előtt. Az új szociális iskola tehát átadja a családi nevelést.”

A család felbomlásával a gyermekek kikerültek az utárra. Ez a tény természetesen nem maradhatott befolyás nélkül a gyermek pszichéjének fejlődésében. A gyermeket nevelni kezdtek az utca jelenségei: a demonstrációk a kikiáltó polgárháborúk, az utca örökös mozgása. Az utcának a gyermeknek igen nagy tömegtire való hatást színtér fel kell használnia az új iskolának. „Az utca meghatározza a gyermek szociális nevelésének új irányait és új módszereit: az új iskola dinamikus; az új iskola az élet iskolája.

Milyen követelményeknek kell tehát az új iskolának megfelelnie?

1. A gyermekek meg kell szabadítani a jelenlegi társadalom lebomló jelenségeinek, azaz a bomlásban lévő család káros befolyásainak hatásaitól.

2. „A gyermekek számára olyan környezetet kell teremteni, amely egyrészt elzárja őket ezektől a káros behatásoktól, másrészt beilleszti a szociális nevelés pozitív feladatai: a jövő társadalom prototípusának megteremtését.”

3. Az iskolának az első pillanattól kezdve polgárokat kell nevelni a gyermekekből, akik képesek lesznek a háborúban töltött népszegélyeskedéstől újjáépíteni.” Ezeket a követelményeket csak a gyermekotthon és munkásszerű otthonok formájában teljesítheti be az új iskola.

A szociális nevelés minden más iskola típusa csak átmeneti forma lehet ehhez az iskola-formához.

tette a konstruktív-absztrakt művészet által kínált irányt mint a kommunista forradalmi művészet egyetlen lehetőségét, ugyanakkor azt hangoztatta, hogy a művészet forradalmiságát nem formai, hanem csakis tartalmi szempontok mentén lehet meghatározni. A vitacikkekre Barta – a Tihanyi írásához fűzött szerkesztői kommentár ellenére – nem válaszolt az Ék későbbi számaiban.

Tágabban véve az absztrakt művészet és a forradalmi tartalom kérdésköréhez kapcsolódott Uitz Béla egyetlen írása, amely – Tihanyi Lajos cikkével együtt – az Ék első számában jelent meg. Uitz fametszetekkel illusztrált írásában az abszolutista és polgári korok „ideológiai formáját” igyekezett megragadni: a hierarchikus társadalom esetében a háromszög–piramis; a nem-hierarchikus/anarchikus korok esetében a kör ez a forma Uitz szerint. A proletárforradalom a kommunista társadalom „ideális anarchiája” felé vezet, így ennek az „ideológiai formája” a kör alakú csúcsos gúla, amelynek tetőpontját a forradalom kezdeti szakaszában a Párt foglalja el.¹¹⁴

Uitz ebben az időszakban kezdett el a *Ludditák* című grafikai sorozatán dolgozni, amelynek kompozícióit az „ideológiai forma” konstruktivista-materialista elméleti keretrendszere alapján dolgozta ki: a figurális metszetek előkészítő rajzain látható, hogy Uitz a kompozíciókat absztrakt formákból és erőviszonyokból dolgozta ki, az ideológiai elméletének megfelelő formák alkalmazásával.¹¹⁵

Az Ék 1923. szeptemberi számában jelent meg Bortnyik Sándor *A polgári társadalom hierarchiája* című metszete, amelyet akár Uitz *Kísérlet az ideológiai forma felé* című cikkével is rokoníthatunk.¹¹⁶ A vertikálisan nyújtott négyszögletű képtérbe helyezett háromszögben a burzsoázia, a hivatali személyek és a bürokrácia társadalmi rétegeit egymásra rendezve, a munkásosztály a legalsó, elnyomott pozíciót foglalja el. A háttérrel dekoratívvá formált, ismétlődő formák töltik ki: gyárak, felettük akasztott emberek, végül a sír. Bortnyik metszetét Bényi Sándor álnéven írta alá, hasonlóan azokhoz a grafikáihoz, amelyeket 1923 májusában és júliusában a berlini Egységben publikált. Az Egység 1923. május 1-i számának borítóján megjelent négyzet alakú, „Lesz még vörös május!” aláírással ellátott metszet a magyarországi fehérterrort ábrázolja.¹¹⁷ A több jelenetből, montázsszerűen összeállított grafika horizontális középvonalán, megtörtén „1923 Magyar Május” felirat olvasható. A kép felső részét egy, a munkások tüntetését elnyomni készülő katonákkal lezárt jelenet tölti ki; az alsó jelenetek pedig a munkásokat érő borzalmakat ábrázolják. A hetedik oldalon egy másik, „A kapitalizmust” megjelenítő metszetet látunk.¹¹⁸ A társadalmi

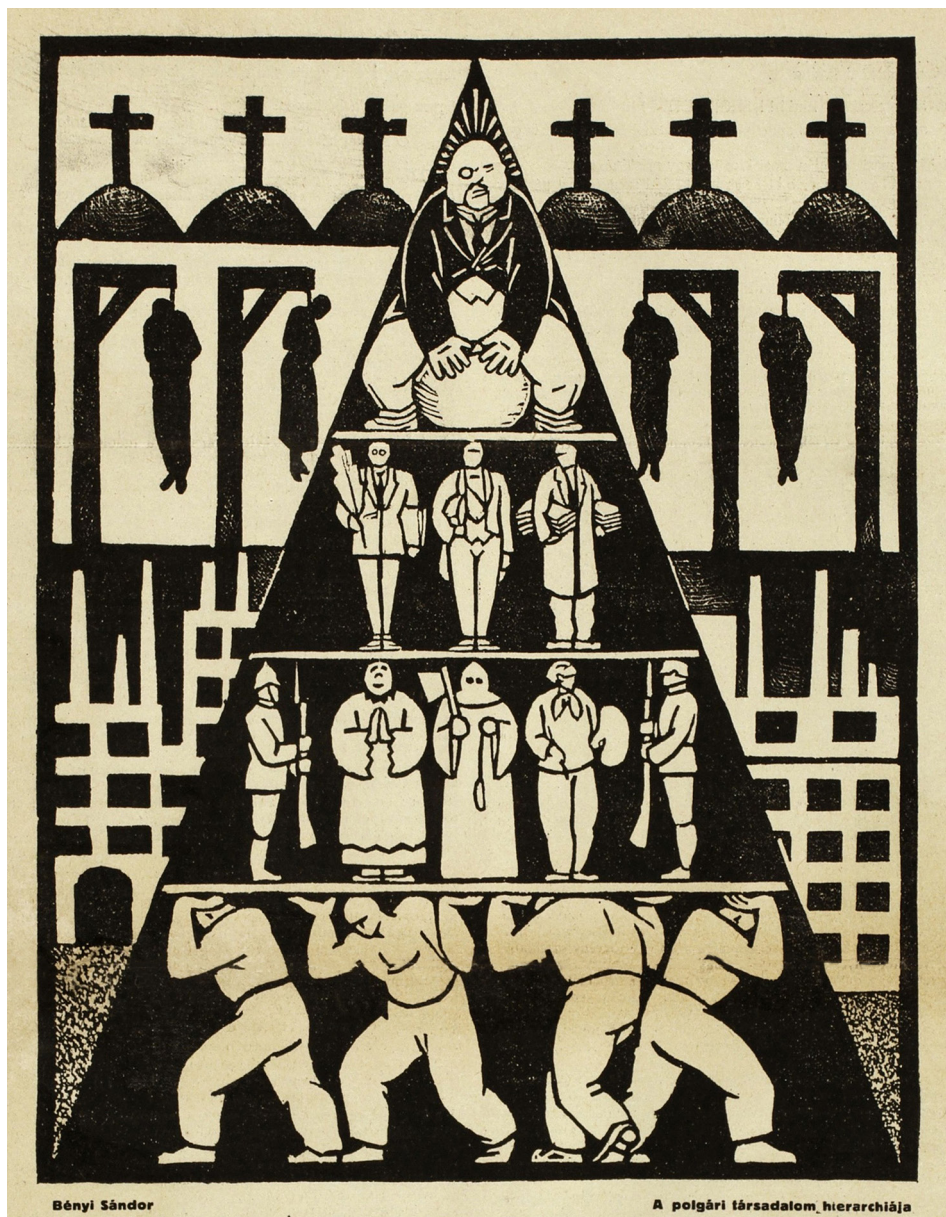
¹¹⁴ Uitz Béla, *Kísérlet az ideológiai forma felé*, Ék 1923/1(6). (március 20.), 6–7.

¹¹⁵ Bővebben lásd: BAKAY Éva, *Uitz Béla. Szemről szemben*, Gondolat, Budapest, 1974, 126–149.; Uő., *Uitz Béla, Képzőművészeti, Budapest, 1987.*

¹¹⁶ Bényi Sándor [BORTNYIK Sándor], *A polgári társadalom hierarchiája*, Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 4. Vö. BAKOS Katalin, *Bortnyik Sándor tervezőgrafikai tevékenysége és pedagógiai munkássága 1914–1938*, PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1999, 41.; Uő., *Bortnyik Sándor és a Műhely. Bortnyik tervezőgrafikai munkássága (1914–1947) és a „magyar Bauhaus” (1928–1938)*, L’Harmattan, Budapest, 2018.

¹¹⁷ Bényi Sándor [BORTNYIK Sándor], *1923 Magyar május*, Egység 1923/5. (május 1.), címloldal.

¹¹⁸ Bényi Sándor [BORTNYIK Sándor], *A kapitalizmus*, Egység 1923/5. (május 1.), 7.

Bényi Sándor [BORTNYIK Sándor], *A polgári társadalom hierarchiája*,
Ék 1923/3(8). (szeptember 1.), 4. Kassák Múzeum.

formát megsemmélyesítő groteszk, gépszerűen szögletesre formált szörny száján egy munkás luxuscikkekbe tömköd be, tejéből a burzsoázia és a katonai bürokrácia táplálkozik, míg a proletariátusnak csak a végtermék jut. A folyóirat következő, 1923. július 15-én nyomtatott számának tizenötödik oldalán található Bortnyik következő

metszete. A kép felirata: „Az iskola és a templom jó igavonókat nevel a proletárgyermekekből a gyár számára. Munkájuk eredménye: arany a tőkésnek, koldusbot a munkásnak.”¹¹⁹

Az Ék 1924-ben megjelent számaiban szerepelt Munels (később Bányai) Pál írásával és egy festményének reprodukciójával.¹²⁰ Munels Besztercebányáról származott, Prágában és Bécsben végzett képzőművészeti tanulmányokat, azonban diplomázása előtt visszatért Csehszlovákiába, ahol aktívan bekapcsolódott a kommunista mozgalomba, tüntetéseket és sztrájkokat szervezett, valamint számos folyóiratban publikált írásokat és novellákat.¹²¹ 1925-ben Munels készítette el Barta Sándor *Eine wunderbare Geschichte, oder wie entdeckte William Cookendy, bürgerlicher Reporter, die Erde, auf der er lebt* (Csodálatos történet, avagy mint fedezte fel William Cookendy polgári riporter a földet, amelyen él) című utópikus szocialista regénye német kiadásának borítótervét. A berlini dada inspirációjára készített, fotómontázsos borító középpontjában Lenin arcképe látható, mögötte vörös zászlót tartó munkással. A háttérben a nagytőke és a szélsőjobboldali ideológia (horogkeresztes zászlós) seregei fenyegetik a kommunistákat, a montázs alján pedig az első világháborúban eltorzult arcú és testű katonák láthatók (vö. George Grosz, Otto Dix).¹²²

Az Ékben ezen felül megjelent Uitz Béla 1919-ben a Parlament dekorációtervének részeként készített Építők című pannótervének reprodukciója, Frans Masereel belga szocialista grafikusnak egy gyárost ábrázoló metszete,¹²³ valamint – az utolsó két szám borítóin – egy-egy nehezen azonosítható grafika. Az 1924. áprilisi szám borítóján egy kétszínnyomással (fekete-vörös) készített metszet látható, az előtérben egy háttal álló, vörös zászlót lengető alakkal, a háttérben pedig tömött sorokban menetelő alakokkal. A kép felirata: „Rubin M.: Új harcokra!”, megformálása kubisztikus, kissé plakátszerűen absztraktba hajló.¹²⁴ Botár Olivér a szerzőt a bécsi egyetemista Olga Maria Rubin festőművészként azonosította,¹²⁵ ami azonban a művész későbbi alkotásainak ismeretében nem valószínű. A feltehetően álnevet használó szerzőt talán a berlini Die Rote Fahne, illetve a Komjáthoz közel dolgozó Szilágyi Jolán és Ék Sándor körében kell keresnünk. A metszet stílusában közel áll Ék korai, kubisztikus megformálású munkáihoz, azonban ő a politikai grafikai és plakátjai esetében

¹¹⁹ Bényi Sándor [BORTNYIK Sándor], *Az iskola és a templom jó igavonókat nevel a proletárgyermekekből a gyár számára...*, *Egység* 1923/6. (július 15.), 15.

¹²⁰ MUNELS Pál, *Út a forradalmi művészet felé*, Ék 1924/1–2. (január 15.), 6.; Uő., *Rendőráttak*, Ék 1924/3–4. (április 20.), 10.

¹²¹ Bővebben lásd: CSANDA Sándor, *Bányai Pál és a magyar szocialista regényírás kezdetei*, *Irodalmi Szemle* 1965/10., 906–910.

¹²² BARTA Sándor, *Eine wunderbare Geschichte, oder wie entdeckte William Cookendy, bürgerlicher Reporter, die Erde, auf der er lebt*, Vorhut, Wien–Berlin, 1925. Lásd: BAGDI–DOBÓ–SZEREDI, I. m., 80. Magyar kiadása: BARTA Sándor, *Csodálatos történet, vagy mint fedezte fel William Cookendy polgári riporter a földet, amelyen él*, Kassai Munkás, Košice, 1925.

¹²³ UITZ Béla, *Építők*, Ék 1923/1(6). (március 20.), 3.; FRANS MASEREEL, [Gyáros], Ék 1924/3–4. (április 20.), 7.

¹²⁴ RUBIN M., *Új harcokra*, Ék 1924/4–5. (április 20.), címloldal.

¹²⁵ BOTAR, *From Avant-Garde to 'Proletkult'...*, 122.

BARTA Sándor, *Eine wunderbare Geschichte, oder wie entdeckte William Cookendy, bürgerlicher Reporter, die Erde, auf der er lebt*, Vorhut, Wien–Berlin, 1925.
 Borító Munels Pál kollázsával. Österreichische Nationalbibliothek.

RUBIN M., *Új harcokra*, Ék 1924/4-5. (április 20.), címloldal. Kassák Múzeum.

D. Moor, Сегодня хороним Ленина, *Ék Leninszám* (1924. február 25.), címloldal. Kassák Múzeum.

szigorúan realista formanyelvet alkalmazott. A már fentebb bemutatott „Leninszám” borítóján, a címnegyed helyén Dimitrij Moor (Д. Моор) szovjet propagandista Lenin temetésére készített metszete jelent meg.¹²⁶ A grafikát Barta minden bizonnyal Máczától kapta, együtt a fordításokkal és beszámolókkal. A grafikán kezek sokasága egy fehér koporsót tart a magasba, a háttérben fekete zászlókkal.

A bécsi szabadiskola

Kassák 1922. szeptember végén tette közzé a Bécsi Magyar Újságban felhívását, amelyben a „szellemi tudományok szabadiskolájának” megalapítására hívta fel a bécsi magyar emigráció tagjait. Véleménye szerint véget kell vetni a budapesti forradalmak eseményei feletti bánkódásnak, és el kell kezdeni az emigráció saját önképének és elképzeléseinek kialakítását:

Nemcsak, hogy beszélni nem tudnak egyébről, mint tegnapi emlékeikről, de valóban a tegnap szemüvegén keresztül látják a mai dolgokat s ez a korlátoztság szinte hasznavehetetlenre öli bennük azt az erőt, ami tegnap, más lehetőségek és más közvetlen kilátások előtt, még reális értéket jelentett. Cselekedni kellene tehát végre is valami határozott Tettet. És beszélni kellene sokat az emigrációról az emigrációnak, mert vastag felhők hevernek fölöttünk és ha így maradnak lármázva és tehetetlenül, csak a könnyű emlékünkn hagyjuk fenn azoknak, akik valóban ebben a nekibusult

¹²⁶ D. Moor, *Сегодня хороним Ленина*, (Ma temetjük Lenint), *Ék Leninszám* (1924. február 25.), címloldal.

időben is tettek valamit a saját, és embertársaik sorsának a megjavításáért. Induljunk el végre önmagunk felé!¹²⁷

Kassák felhívásában arra figyelmeztetett, hogy a szabadiskolának nem az egyes pártokhoz kell kapcsolódnia, hanem a teljes emigráció számára nyitottnak kell lennie, „mert végre is az emigrációnak nem csak az otthoni rezsim megdöntése, de egy új fejlődési lehetőségnek az előkészítése is kell hogy a feladata legyen. Ennek a feladatnak a beteljesítéséhez pedig az egyik és legfontosabb út a szabad tanítás és tanulhatás megteremtésén át vezet”.¹²⁸ „Legfeljebb valamilyen vitatkozóarénáról lehetne még beszélni, De mi célra? Vastag kötetek súlyával verődtek már sok év óta egymáshoz érve és ellenérvek. Azon a vitaporondon nem dölne el embersors. És szellemi tornajátékokra a különböző pártoknak éppen legkomolyabbjai nem érnek rá. Mi marad? Csak annyi talán, hogy az emigrációs művészetet lehetne megorganizálni. Ez igen komoly lehetőség, tehát kötelesség is” – csatlakozott némi székszeppszel Balázs Béla.¹²⁹

A szabadiskola novemberben megalakult, és megkezdte előadásait a Café zur Klinik (a Spitalgasse és a Lazarettgasse sarkán) szuterén termében.¹³⁰ November 11-én és 25-én Balázs Béla tartott elsőként kétrészes előadást *A lírai szenzibilitás fejlődése* címmel.¹³¹ November 29-én Lengyel József *Az írásművészet és társadalmi vonatkozásai* címmel tartott vitaindító előadást.¹³² December 2-án került sor Kassák Lajos előadására *Egy nemzedék tragédiája* címmel, amelyet – a Bécsi Magyar Újság beharangozó híradása alapján – vita követett.¹³³ Az eseményt követően Uitz Hevesy Ivánnak írt leveléből az derül ki, hogy erre nem kerülhetett sor: „Kassák minket akart agyonverni egy előadáson – és külön vita este keretében – de amikor válaszukra került a sor – megszökött. Egy cirkusz volt”.¹³⁴

Kassák előadásának vázlata megjelent a Ma 1923. májusi számában is, így látható, hogy tartalmában milyen értelemben találhatta problematikusnak azt Uitz.¹³⁵ Kassák eszmefuttatása élesen szembeállította az alkotó, teremtő művészetet és a tömegek meggyőzését célul kitűző proletkultot, és elítélte az első világháború alatt indult művészgeneráció azon tagjait, akik alkotó művészekből a proletkult jegyében a politikusok jelszavait visszhangzó, másodrangú alkotókká váltak. „A politikusok mennek előre és ők utánuk politikát csetlenek, botlanak rímekkel versmértékekben, vagy úgynevezett ígét hirdetnek szörnyen szimbolikus és példabeszédekre emlékeztető modorban, vagy a másik részük ecsettel és ceruzával csinálja ugyanezt. És most, mikor Oroszor-

¹²⁷ KASSÁK Lajos, *Szabadiskolát!*, Bécsi Magyar Újság 1922. szeptember 28., 5.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ BALÁZS Béla, *Szabad iskola*, Bécsi Magyar Újság 1922. október 12., 5.

¹³⁰ Bécsi Magyar Újság 1922. november 5., 5.

¹³¹ Bécsi Magyar Újság 1922. november 11., 4.; 1922. november 25., 4.

¹³² Bécsi Magyar Újság 1922. november 29., 5.

¹³³ Bécsi Magyar Újság 1922. december 2., 5.

¹³⁴ Uitz Béla – Hevesy Ivánnak, Bécs, [1922. tél] = MTAK, Ms. 4512/181.

¹³⁵ KASSÁK Lajos, *Egy generáció tragédiája. A bécsi Szabad iskolában tartott előadásaim vázlata*, Ma 1923/7–8. (május 1.), 15–16.

szágban a forradalom első éveiben felvetődött egyéb kísérletek között a prolétkultokkal való kísérletezésről is [...] bebizonyosodott, hogy az egész ügy, mint minden szociáldemokrata örökség csődöt mondott, ők pont prolétkultot akarnak csinálni. Amit Oroszország a forradalom alatt művészetben újat, forradalmi produkált, az a prolétkulton kívül, sőt azok ellenére történtek” – írta Kassák.¹³⁶ Az Ék szerkesztőbizottsága (Barta, Uitz, Mácza stb.) a folyóirat májusi számában reagáltak Kassák előadására: „Mi a magunk részéről Kassákot abban a pillanatban levettük a napirendről, amikor ő magát a szociális forradalomért folyó harc napirendjéről önkezűleg levette. De Kassák úgylátszik mindenáron napirenden akar maradni. Lapja utolsó számában »Egy generáció tragédiája« címen közli ellenünk intézett előadásának »vázlatát« – kihagyva persze a »nyomatásra alkalmatlan részeket«. [...] A halandzsázó Kassák érvei [...] egy húron pendülnek az ő erkölcsi mentalitásával. Bizony neki van a legkevesebb szava ott, ahol »erkölcsi magaslatra« emelkedésről szokás beszélni. [...] A könyvelés-számláló-elsüllyesztőkkel, a valuta elkalkulátorokkal, a dezertőrökkel, rágalmazókkal, kis és nagy halandzsá Petikkel, a krisztianista és spicliista és egyéb »erkölcsi magaslatra« felérkezettekkel sem most, sem a jövőben nem óhajtunk vitába bocsátkozni. [...] Az előadás szellemi részére, még ott a helyszínen megmondta egy csomó felszólaló, hogy »marhaság«. Mi is megmondtuk ott, hogy [...] aki ellenforradalmi lapokba dolgozik, aki egyszóval áruló lett az: Kassák.”¹³⁷

A folyóiratokban lefolytatott vitát megelőzően, 1923-ban a bécsi szabadiskolában az Ék szerkesztőségének tagjai is szóhoz jutottak. 1923. január 17-én és 27-én Mácza János tartott előadásokat *Az orosz irodalom 1800-tól a forradalomig* és *A legújabb orosz irodalomról* címmel,¹³⁸ április 21-én pedig Uitz Béla előadása következett *A művészet helyzete a magyar proletárdiktatúra alatt* címmel.¹³⁹ Az Ék alapján Barta Sándor május 19-én tartott előadást *Az individuális (polgári) és kollektív (szociális) életformák érték-különbsége* címen.¹⁴⁰ Április 2-án, húsvéthétfőn a szabadiskola helyiségében rendezett matinét az Ék, amelyen Barta, Mácza, Uitz, Spitzer Ferenc és Mácza János felesége (szavazatok), valamint Illés Béla adtak elő.¹⁴¹ A szabadiskola további tevékenységéről nem maradtak fenn sajtóhírek (leszámítva egy május elsejei kirándulás hirdetését¹⁴²), a program felépítéséből viszont úgy látszik: Kassák előadását követően a programsorozatban teljesen átvette az Ék szerkesztősége a kezdeményező szerepet, és a proletkultot tematikával töltötte meg a szabadiskola előadásait.

¹³⁶ Uo., 16.

¹³⁷ [Az Ék szerkesztőbizottsága], *Egy monomániás látomása*, Ék 1923/2(7). (május 15.), 8.

¹³⁸ Bécsi Magyar Újság 1923. január 17., 6.; Bécsi Magyar Újság 1923. január 27., 5.

¹³⁹ Bécsi Magyar Újság 1923. április 21., 4.

¹⁴⁰ Ék 1923/2(7). (május 15.), 8.

¹⁴¹ Bécsi Magyar Újság 1923. április 1., 10.; Az Ék köréből, Ék 1923/2(7). (május 15.), 8. „Múlt hónap elején rendezte az Ék első jólsikerült matinét, mely teljesen a proletkult jegyében állott. A műsor a következő volt: Barta: Emberi maximum és proletkult – Mácáné: Újvári és Majakovszki versek – Illés Béla: Novellát olvasott fel – Mácza: A moszkvai Marx-Engels Intitutot ismertette – Spitzer Ferenc: Barta Sándor »Akasztott ember« és »Mese a szegény emberről« című írásait mondta el – Uitz Béla: Agitációs művészet címen tartott felolvasást.”

¹⁴² Bécsi Magyar Újság 1923. április 29., 5.

B I B L I O G R Á F I A

- ACZÉL Géza, Barta Sándor dadaista korszakáról, *Literatura* 1976/3–4., 65–79.
- ACZÉL Géza, *Szocialista eszmeiség és avantgarde folytonosság*. Barta Sándor: *Idő kristálya*: Moszkva, Alföld 1977/10., 23–28.
- BAGDI Sára, „A mi lábunknak nincs pihenése...” A társadalmi reprodukcióról a forradalmi utópiák és propagandariportok diszkurzív terében = *Csodálatos történet? Egy avantgárd művészpár: Újvári Erzsé és Barta Sándor*, szerk. BAGDI Sára – DOBÓ Gábor – SZEREDI Merse Pál, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2023, 52–64.
- BAJKAY Éva, Uitz Béla. *Szemtől szemben*, Gondolat, Budapest, 1974.
- BAJKAY Éva, Uitz Béla, *Képzőművészeti*, Budapest, 1987.
- BAKOS Katalin, *Bortnyik Sándor tervezőgrafikai tevékenysége és pedagógiai munkássága 1914–1938*, PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1999.
- BAKOS Katalin, *Bortnyik Sándor és a Műhely. Bortnyik tervezőgrafikai munkássága (1914–1947) és a „magyar Bauhaus” (1928–1938)*, L'Harmattan, Budapest, 2018.
- ESZTER BALÁZS, *Ma and the Rupture of the Avant-garde 1917–18. Reconstructing Aesthetic and Political Conflict in Hungary and the Role of Periodical Culture*, *Journal of European Periodical Studies* 2018/1., 49–66. DOI: 10.21825/jeps.v3i1.8327
- BALÁZS Imre József, *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban*, Mentor, Marosvásárhely, 2006.
- OLIVER BOTAR, *From Avant-Garde to 'Proletkult' in Hungarian Émigré Politico-Cultural Journals 1922–1924 = Art and Journals on the Political Front, 1910–1940*, szerk. Virginia HAGELSTEIN MARQUARDT, University Press of Florida, Gainesville, 1997, 100–141.
- BOTKA Ferenc, *Kassai Munkás 1907–1937*, Akadémiai, Budapest, 1969.
- CSANDA Sándor, *Bányai Pál és a magyar szocialista regényírás kezdetei*, *Irodalmi Szemle* 1965/10., 906–910.
- CSANDA Sándor, *Avantgardizmus és szocializmus Forbáth Imre költészetében = Hagyomány és megújulás. Csehszlovákiai magyar esszéírók, 1948–1988*, szerk. SZEBERÉNYI Zoltán, Madách–Szépirodalmi, Pozsony–Budapest, 1988, 264–280.
- Csodálatos történet? Egy avantgárd művészpár: Újvári Erzsé és Barta Sándor*, szerk. BAGDI Sára – DOBÓ Gábor – SZEREDI Merse Pál, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2023, 52–64.
- DERÉKY Pál, Barta Sándor: *Az örültek első összejövetele a szemetesládában = Tanulmányok Kassák Lajosról. A Miskolci Egyetem Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke 1999. április 22–23-i konferenciájának előadásai*, szerk. KABDEBÓ Lóránt et al., Anonymus, Budapest, 2000, 244–254.
- PÁL DERÉKY, *Konzepte der ungarischen literarischen und künstlerischen Avantgarde am Beispiel der Zeitschrift Út in Novi Sad (1922–1925) = Mitteleuropäische Avantgarden. Intermedialität und Interregionalität im 20. Jahrhundert*, szerk. PÁL DERÉKY – Zoltán KÉKESI – Pál KELEMEN, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2006, 51–66.
- DÉRY Tibor levelezése 1909–1926. I/A, s. a. r. BOTKA Ferenc, Balassi – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2006.
- DOBÓ Gábor, *Számok. A nyugati emigrációból Magyarországra visszatérő avantgárd lapszerkesztők adaptációs modelljei a 365-től a 100%-ig*, *It* 2023/2., 168–196.

- Dobó Gábor, *Álláspont. Kassák vitái az osztálytudatról a mozgalomban és a bíróságon*, It 2024/4., 493–513. DOI: 10.62615/It.2024.04
- E. FEHÉR Pál, *Forbáth Imre tragédiája*, Új Írás 1970/11., 99–106.
- FÁBRY Zoltán, *Tíz szomorú, magyar év*, Korunk 1930/5., 321–329.
- FORBÁTH Imre, *Magyar költő Prágában*, Korunk 1938/5., 385–394.
- FÖLDES Györgyi, *Csont Judith – Szántó Judit – Pál Judit. Egy munkásmozgalmi életút avantgárd vonásai*, Literatura 2020/3., 235–256.
- Christian GEHRKE, *Georg von Charasoff. A Neglected Contributor to the Classical-Marxian Tradition*, *History of Economics Review* 2015/1., 1–37.
DOI: 10.1080/18386318.2015.11681279
- ILLYÉS Gyula, *Bartáról szólva* = BARTA Sándor, *Ki vagy?*, Szépirodalmi, Budapest, 1962, 5–38.
- Illyés Gyula *Archívum és Műhely: Könyvjegyzék az Archívumba került könyvvállományról*, szerk. STAUDER Mária, <http://www.iti.mta.hu/illyes-konyvj-agy.html>.
- JÓZSEF Farkas, *Iwan Goll és Gábor Andor levele Barta Sándorhoz*, ItK 1967/3., 332–334.
- KOMJÁT Irén, *Egy költői életmű gyökerei*, utószó SÖTÉR István, Szépirodalmi, Budapest, 1981.
- KUN Zsigmond, *Visszaemlékezés a PTOE-re*, It 1972/4., 947–970.
- KUNSZERY Gyula, *A nyilas sajtó budai végvonaglása*, Magyar Nemzet 1965. január 21., 5.
- KUNSZERY Gyula, *Az utolsóelőtti napon*, *Látóhatár* 1970/1–2., 189–192.
- Marianna S. LANDA, *Maximilian Voloshin's Poetic Legacy and the Post-Soviet Russian Identity*, Palgrave Macmillan, New York, 2015.
- Márciusi zsoltár. *A jugoszláviai magyar avantgarde költészete*, szerk. UTASI Csaba, utószó BORI Imre, Forum, Újvidék, 1973
- MÁRIA Béla, *Jegyzet R. Kocsis Rózsa: Déry dadaista-abszurd játéka című tanulmányának egy lábjegyzetéhez*, It 1973/3., 741–742.
- Jaroslava PAŠIAKOVÁ, *Az Akasztott ember* [sic!], Irodalmi Szemle 1982/5., 551–561.
- SZÉKELY Gábor, *Louis Gibarti, alias Dobos László (1895–1967)*, *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből: Évkönyv* 2019, 219–225.
- SZEREDI Merse Pál, *„A Mácastilus irodalmi diktátora Lukács György sznob uszályában”*. *Az Aktivisták a Tanácsköztársaságban*, Enigma 94 (2018), 128–146.
- SZEREDI Merse Pál, *Kassák Lajos, Uitz Béla és az „orosz anyag”: a konstruktivizmus recepciójának mikrotörténete a magyar avantgárd mozgalomban (1920–1922)*, Alba Regia Múzeumi Évkönyv 2022, 283–305.